ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى

پادشاھنىڭ كۈننى ئۇزاتشى

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ISBN 978-7-228-10836-7
9 787228 108367 >
定价：4.50元

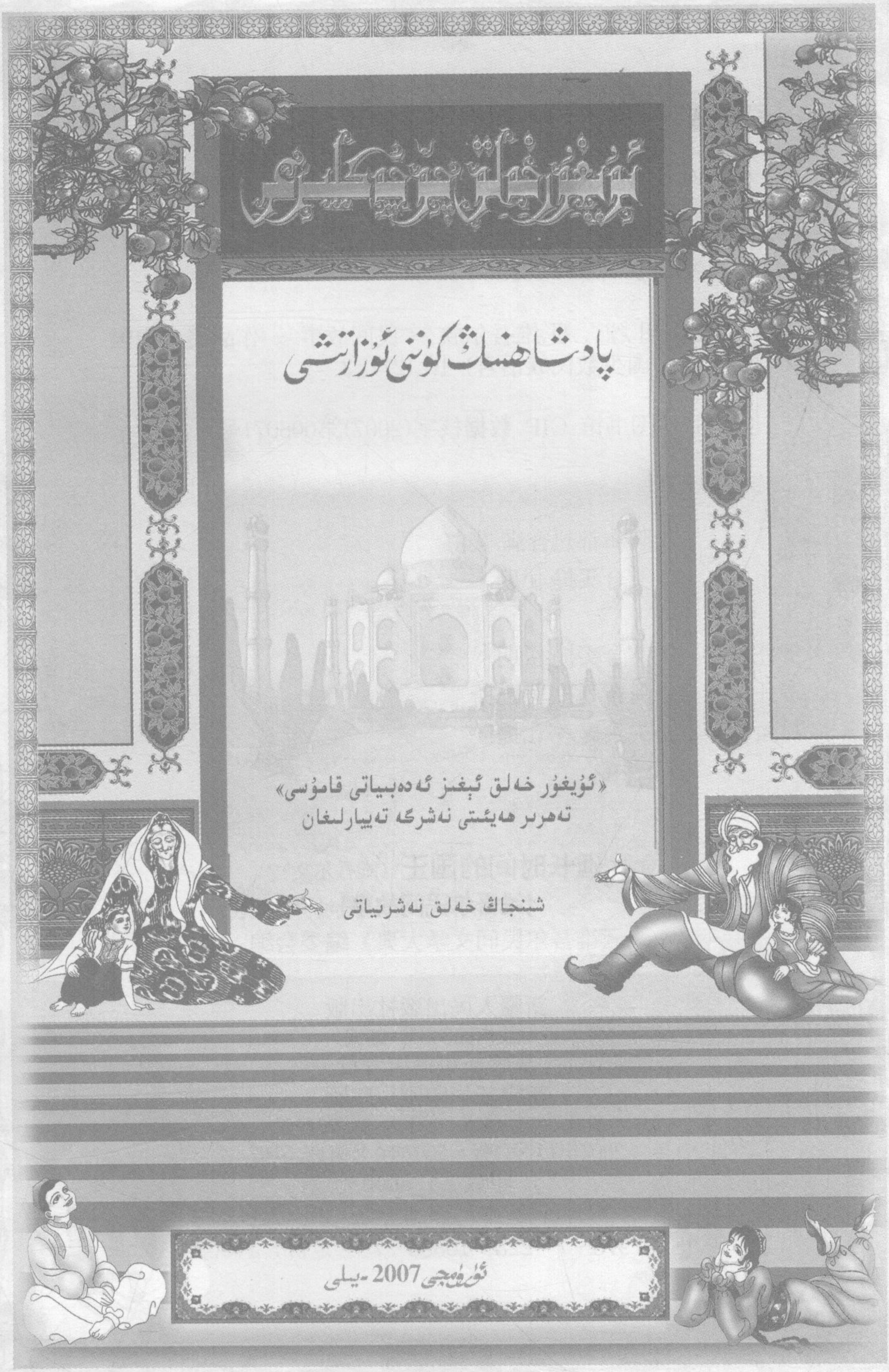

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى

پادىشاھنىڭ كۈننى ئۇزارتىشى

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى»
تەھرىر ھەيئىتى نەشرگە تەييارلىغان

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى

ئۈرۈمچى 2007 - يىلى

图书在版编目(CIP)数据

延长时间的国王：维吾尔文/《维吾尔民间文学大典》编委会编. - 乌鲁木齐：新疆人民出版社，2007.1
（维吾尔民间故事）
ISBN 978-7-228-10836-7

Ⅰ.延... Ⅱ.维...Ⅲ.维吾尔族 - 民间故事 - 作品集- 中国 - 维吾尔语（中国少数民族语言）Ⅳ.I277.3

中国版本图书馆 CIP 数据核字(2007)第006071号

策　　划：阿布都热合满.艾白
　　　　　艾合买提.伊明

责任编辑：艾合买提.伊明
责任校对：阿布列孜.阿巴斯
封面设计：买买提.努比提

延长时间的国王（维吾尔文）
（维吾尔民间故事）
《维吾尔民间文学大典》编委会编

新疆人民出版社出版
（乌鲁木齐解放南路348号 邮编： 830001）
新疆新华书店发行
新疆新华印刷厂印刷
880×1230毫米 32开本 2.375印张
2007年1月第1版　2007年1月第1次印刷
印数：1-5000

ISBN 978-7-228-10836-7　　定价：4.50元

پىلانلىغۇچىلار: ئابدۇراخمان ئەبەي
ئەخمەت ئىمىن
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئەخمەت ئىمىن
مەسئۇل كوررېكتورى: ئابلىز ئابباس
مۇقاۋا لايىھىلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى
پادىشاھنىڭ كۆننى ئۇزارتىشى

«ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى قامۇسى» تەھرىر ھەيئىتى نەشرگە تەييارلىغان

*

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى نەشر قىلدى
(ئۈرۈمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 №)
شىنجاڭ شىنخۇا كىتابخانىسىدىن تارقىتىلدى
شىنجاڭ شىنخۇا باسما زاۋۇتىدا بېسىلدى
فورماتى: 880 × 1230 مىللىمېتىر، 1/32
باسما تاۋىقى: 2.375
2007 ـ يىل 1 ـ ئاي 1 ـ نەشرى
2007 ـ يىل 1 ـ ئاي 1 ـ بېسىلىشى
تىرازى: 1 ـــ 5000
ISBN 978-7-228-10836-7
باھاسى: 4.50 يۈەن

ئۇيغۇر خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىغا دائىر
55 كىتابچە نەشردىن چىقتى

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	چىن تۆمۈر باتۇر	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	ئىسكەندەر بىلەن ھۆرلىقا	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	ئالتۇن كوكۇلىلىق بالا	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	كەنجى باتۇر	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	كېپىك خانىش	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	مەرۋان بىلەن تەرسا	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	ياغاچ ئات	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	ئۇر، توقماق	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	چۆچۈرە بالا	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	سىرلىق چىراغ	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	شاھزادە بىلەن ئالۋاستى	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	نىيىتى يامانىنىڭ قازىنى تۆشۈك	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	ئۆلمەي تۇرۇپ جەننەتنى كۆرۈش	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	باتۇر قىز	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	شەيتانىنىڭ تىجارىتى	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	بىلمەس تاز	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	تەلۋە كۇيئوغۇل	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	كەمەك ھەييار بىلەن مۇختەر ھەييار	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	شەيتاننى ئالدىغان تاز	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	ئادەمسى شەيتان	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	خىزىر نىياز	(4.50 يۈەن)
ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى	سېھىرلىك ئالما	(4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئۆسكەك پادىشاھ (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى قاينا، چۆگۈن (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئەقىللىق كەنجى قىز (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ھەركىم قىلسا ئۆزىگە (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى يالتايغاق بوۋاي (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئۆجمە سايىسى (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئەپچىلەم (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئارغىماق ماجىراسى (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئىككى باينى ئەپلىگەن مالاي (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئۆرگىلىۋاي بىلەن چۆرگىلىۋاي (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى يەتتە لىڭگىلتاق بىلەن بىر شىڭگىلتاق (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى شىتىلە بىلەن پىتىلە (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى مازاقخور مازاقتا ئۆلەر (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى ئۆزارتىشى (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى ئېشەكنى ئۆرۈپ خوتۇننى قورقۇتۇش (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى موللام ئوغرىنى قانداق تاپتى (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى قازان تۇۋى (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چۆچەكلىرى شاھ بىلەن شاتۇتى (4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق لەتىپىلىرى ـــ 1، ـ 2، ـ 3، ـ 4، ـ 5 (ھەر بىرى 4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق چاقچاقلىرى (ھېسام چاقچاقلىرى) ـــ 1، ـ 2 (ھەر بىرى 4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق مەسەللىرى ـــ 1، ـ 2 (ھەر بىرى 4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق ئويۇنلىرى ـــ 1، ـ 2، ـ 3 (ھەر بىرى 4.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق تېپىشماقلىرى ـــ 1، ـ 2 (ھەر بىرى 3.50 يۈەن)

ئۇيغۇر خەلق لاپلىرى (3.50 يۈەن)

(بۇ بىر يۈرۈش 55 كىتابنىڭ ئومۇمىي باھاسى 244.50 يۈەن)

مۇندەرىجە

گۈل قىز 1

ئەينەك 4

مىس قازان 14

پادىشاھنىڭ كۆڭلىنى ئۇزارتىشى 20

ناداندىن تادان چىقار 24

ئىككى باي 28

ئۆز بېشىغا كەلمىگۈچە 32

يامان خوتۇندىن بەزگەك جىن قاچار 36

توخۇنى يولدا چىللىتارمەن 40

ئىككى ئالدامچى 43

ئىككى ھۇرۇننىڭ ئۆلۈمى 50

داستىخان مەيدانىدىكى ماجىرا 54

گۈل قىز

بۇرۇن بۇرۇنىسىدا بىر يېزىدا بىر تۇل ئايال بولۇپ، ئۇنىڭ بويىغا يەتكەن بىر قىزى بار ئىكەن، ئۇنىڭدىن باشقا ھېچقانداق ئۇرۇق - تۇغقانلىرى يوق ئىكەن. بۇلارنىڭ پەقەت بىر سىغىن كالىسى بار بولۇپ، ئۇنىڭ سۈت - قېتىقلىرىنى سېتىش ئارقىلىق تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن.

بۇ ئايال ھېيت - ئايەم كۈنلىرى غېرىبسىنىپ قالماسلىقى ئۈچۈن ئازغىنا تاپقان پۇلىغا ھېيتلىق ياغ، گۈرۈچ قاتارلىق نەرسىلەرنى تەييارلاپ قويۇپتۇ. قىزى بولسا، تولىمۇ گۈل ۋە دۆت ئىكەن، شۇڭا ئۇ ئاپىسىنىڭ كۆڭلىدىكىنى چۈشەنمەي بىر كۈنى ئاپىسىدىن:

— ئاپا، بىز بەزىدە توق، بەزىدە ئاچ ياشايدىكەنمىز، يىغىپ قويغان گۈرۈچ ۋە ياغلارنى يېمەيمىزمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاپىسى جاۋاب بېرىپ:

— قىزىم، بىزنىڭ باراتمىتىكام، روزىمىتىكام، ھېيتمىتىكام دەيدىغان تۇغقانلىرىمىز بار، ئاشۇلار كەلگەندە يەيمىز، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قىز سىرتلارغا ئوي-

نىغىلى چىققاندا كۆرگەن ـ بىلگەنلىرىگە:

ــ مېنىڭ ئاپام بىرمۇنچە گۇرۇچ ۋە ياغ يىغىپ قويـ-
دى. «قاچان يەيمىز؟» دېسەم، بىزنىڭ باراتمىتىكام، روزد-
مىتىكام، ھېيتمىتىكام دەيدىغان تۇغقانلىرىمىز بار، ئا-
شۇلار كەلگەندە يەيمىز دەيدۇ، ــ دەپ ماختىنىپ يۈرۈپتۇ.

بۇ گەپ قۇلاقتىن ـ قۇلاققا ئاڭلىنىپ يىراق بىر
يېزىدىكى «ئادەمىي شەيتان» دەپ ئاتالغان موللا يۇسۇپنىڭ
قۇلىقىغا يېتىپتۇ. موللا يۇسۇپ تاپسا يەپ، تاپالمىسا ئاچ
قورساق يۈرىدىغان، ئەپ تاپسا كىشىلەرنى قاقتى ـ سوقتى
قىلىپ جان باقىدىغان ئادەم ئىكەن. ئۇ بۇ گەپنى ئاڭلاپ،
ئۇنىڭ پېيىگە چۈشۈپ پەيت كۈتۈپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ
بىرىدە ھېلىقى ئايال قىزىنى ئۆي باققىلى قويۇپ بازارغا
كېتىپتۇ. بۇنىڭدىن
خەۋەر تاپقان موللا
يۇسۇپ يەنە ئىككى
ئاغىنىسىنى باشلاپ
بۇ ئايالنىڭ ئۆيىگە
كېلىپ قىزدىن:

ــ ئانىڭىز نەگە
كەتتى؟ ــ دەپ
سوراپتۇ.

ــ بازارغا كەت-
تى، ــ دەپ جاۋاب

بېرىپتۇ قىز.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ موللا يۇسۇپ، — بىز سىزنىڭ تاغىلىرىڭىز بولىمىز، ئاۋۇ كىشى باراتمىتىكام، ئاپىڭىزنىڭ ئىنىسى بولىدۇ. ماۋۇ كىشى ھېيتمىتىكام، ئۇ ئاپىڭىزنىڭ ھەممىدىن چوڭ ئاكىسى بولىدۇ. روزىمىتىكام دېگەن مەن، ئاپىڭىزنىڭ كىچىك ئاكىسى بولىمەن. بۈگۈن سىلەرنى يوقلاپ كەلگەنىدۇق، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭلىغان قىز ئىنتايىن خۇشال بولۇپ، ئاپىسى يىغىپ قويغان ھېيت تەييارلىقى بىلەن كەچكىچە ئۇلارنى مېھمان قىلىپ ھەممىنى تۈگىتىپتۇ. كەچقۇرۇن ئاپىسى بازاردىن قايتىپ كېلىپتۇ. قىز ئاپىسىنىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ چىقىپ:

— ۋاي ئاپا، سەن ماڭا دېگەن باراتمىتىكام، روزىمىتىكام، ھېيتمىتىكام دېگەن تۇغقانلىرىڭ كەلگەنىكەن، ناھايىتى ئوبدان مېھمان قىلىپ يولغا سېلىپ قويدۇم، — دەپتۇ.

ئاپىسى، بۇ نېمە دەيدىغاندۇ دەپ، ئۆيگە كىرىپ قارىسا، يېمەي - ئىچمەي يىغىپ قويغان گۈرۈچ بىلەن ماي، قايماقلارنىڭ ھەممىسى يوق تۇرغۇدەك. ئايال قاتتىق غەزەپلىنىپ:

— ھەي ئەخمەق، ئادەم شۇنداقمۇ دۆت بولامدۇ؟! باراتمىتىكام دېگەن بارات ئېيى، روزىمىتىكام دېگەن روزا ئېيى، ھېيتمىتىكام دېگەن ھېيت ئەمەسمۇ! ئەمدى بىز نېمە يەيمىز! — دەپ، قىزنى راسا دۇمبالاپتۇ.

ئەينەك

بۇرۇنىنىڭ بۇرۇنىسىدا، بۇ ئىقلىمنىڭ تولىسىدىلا ئىشلار ناھايىتى ئاددىي ئىكەن، كىشىلەر ناھايىتى ساددا ئىكەن.

شۇ زامانلاردا بىر ئەر ـ خوتۇن بولۇپ، ئەرنىڭ ئېتى ئۇستىقۇل، خوتۇنىنىڭ ئېتى ئايخان ئىكەن. ئېرى ھۈنەرگە ئىرىشچان، خوتۇنى ئۆيدە ئىشچان، شۇنداق بىللە ياشايدى-كەن. ئەمما، بۇلارنىڭ ئوقىتى زادى ئىلگىرى باسماپتۇ، قانچە قىلىپ باقسىمۇ چاپىنى تىزىدىن ئاشماپتۇ.

كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇستىقۇل:

— خوتۇن، مەن ئەمدى بۇ كىچىككىنە ئاسمىنى ئەگ-لەكتەك شەھەردە ئولتۇرۇۋەرمەي، چوڭراق بىر شەھەرلەرنى ئايلىنىپ كەلسەم قانداق بولار؟ ئەگەر سەن رازى بولساڭ، ئاتا ـ ئاناڭدىنمۇ بىر رازىلىق ئېلىپ بەرگىن، بىچارە ساددا ئادەملەر ئىشنى ئۇقۇپ، ئۆزلىرى يولغا سالغىنى ياخشى، — دەپتۇ.

شۇ چاغقىچە ئېرىدىن ئايرىلىپ باقمىغان، ئۆي ئىشى-

دىن باشقىغا قايرىلىپ باقمىغان بىچارە ساددا خوتۇن ئۇنىماپتۇ:

— قويسىلا، كۆڭلۈم ئەنسىرەيدۇ... — دەپ يىغلاپتۇ. ئۇستىقۇل:

— سەپەر قىلماق بوۋايلاردىن قالغان. «يالجىمىسالىڭ يەر يۆتكەل» دەپتىكەن، يۆتكىلىپ كۆرەي، ئىككىمىزنىڭ بەختى، بىر ئايلىنىپ كېلەي، — دەپتۇ ئۇستىقۇل. خوتۇنى ئاخىر كۆنۈپتۇ، «بىزنى دېسىلە چاپسان كەلسىلە جۇمۇ !...» دەپ كۇلۇپتۇ. قېيناتىلارمۇ ئاڭلاپ، ئاخىرىدا رازى بوپتۇ، «بارسا كەلمەس يولدىن ئۆزۈڭ ساقلىغايسەن، خۇدايىم !» دەپ دۇئا قىلىپ، يولغا سايتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇستىقۇل جاھاننىڭ نېرىسىغا، ئالتە شەھەرنىڭ بېرىسىگە، بولغاندىمۇ يوغىنىغا، ھەممىگە داڭلىق بولغىنىغا رەببىم دەپ راۋان بوپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ، ھەپتىلەر كەپتۇ. ھەپتىلەر ئۆتۈپ، ئاي كەپتۇ. ئۇستىقۇلنىڭ ئالدىغا نۇرغۇن ساي كەپتۇ. ئۇ ساي كەلسە، سۇيىنى پاچاق تۇرۇپ كېچىپتۇ، چۆل كەلسە، ياڭ- تاقنىڭ سۈيىنى سىقىپ ئىچىپتۇ، دەريا كەلسە ئۈزۈپتۇ، خۇرجۇنىغا بېلىقنى سۈزۈپتۇ، ئىشقىلىپ، مىدىرلاپ، جاننى ئەپلەپ بېقىپتۇ، جاڭگاللاردىن يول تېپىپ، لەڭگەلەردىن پۇل تېپىپ، مەنزىلگە ئاران يېتىپ ھوشىدىن كېتىپتۇ، ھوشىغا كېلىپ قارىسا، راست دېگەندەك چوڭ شەھەر... ۋاراڭ - چۇرۇڭ، مىڭ غوۋغا كېچە - كۈندۈز، شامۇ سە-

ھەر. ئۇستىقۇل شەھەرنىڭ ئەلمى ـ تەلملىرنى بىلىپ، ئاستا ئوقەتكە كىرىشىپتۇ، ئۆز شەھىرىدە يوق ھۈنەرلەرنى بىلىۋېلىشقا تىرىشىپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئايلار ئۆتۈپ، يىل كەپتۇ، يازلار ئۆتۈپ، قىش كەپتۇ، ئەمدى ئۇستىقۇلنىڭ قولىدىنمۇ يېڭى ـ يېڭى ئىش كەپتۇ، كۆزلىرىمۇ ئېچىلىپتۇ، ئەمما پىكرى چېچىلىپتۇ. قارىسا چوڭ شەھەر دېگەن باي كېلىدىكەن، بارغا سۈزۈك سۇ، يوققا لاي كېلىدىكەن. بازىرىمۇ چوڭ ئىكەن، يەتتە ئىقلىمدىن تۈرلۈك تۈگىمەس مال كېلىدىكەن، ئۈنىڭغا ئەگىشىپ تۈرلۈك تويماس گال كېلىدىكەن. ئۇ چوڭ شەھەرنى شەھەر قىلغان كىچىك شەھەر ئىكەن، ئۇنىڭ ئىچىدە بىرى بىزنىڭ شەھەر ئىكەن، ئاسمىنىڭدا ئاي بارمۇ؟ ئاي خېنىمدەك يار بارمۇ دەپ، ئۆز شەھىرىگە كېتىش كويىغا چۈشۈپتۇ، كەتمەي بولماپتۇ، كەلگىنىگە پۇشايمان قىلىپ، شۇنداق بولسىمۇ بىر خالتا سايمان قىلىپ، خوتۇنىغا ئېلىپ ئەينەك سوۋغا، ئاستىغا ئېلىپ بىر يورغا، بىر كۈنى يولغا راۋان بوپتۇ. مىڭ مۇشەققەت ـ جاپا يولمۇ ئاخىرى تامام بوپتۇ. ئۇستىقۇل تازا ھېرىپ ـ ئاچقاندا، ئۆيىگە يېقىن قالغاندا، كەچ كىرىپ زاۋال بوپتۇ، بىر لەڭگەرگە كېلىپ سايمان خالتىسىنى لەڭگەرچىگە بىر كۈنلۈك ئامانەت قويۇپ يېتىپ قاپتۇ، ئەتىسى ئامانەتنى ئۇنتۇپ، سوۋغىتىنى كۆتۈرۈپ كېتىپ قاپتۇ.

ئۇستىقۇل تالڭ بىلەن تەڭ ئۆز ئۆيىگە يېتىپ كەپتۇ، كەلسە، ئايخان ئامان، چىرايلىرى سامان. ئىككىسى كۆرۈشۈپتۇ، خۇشال بولۇپ كۇلۇشۇپتۇ. ئۇستىقۇل دەررۇ خۇرجۇننى ئېچىپ:

— خوتۇن، ساڭا ئاجايىپ بىر سوۋغات ئەكەلدىم. قارىساڭ ۋال - ۋۇل بىر نېمە، ئۆزى بۇ يۇرتتا يوق نېمە، ئېتى بۇنىڭ «ئەينەك»، ساڭا ئوخشاش ئايدەك... — دەپ، يەڭلىكتەك ئوراقلىق بىر نەرسىنى خوتۇنىغا بېرىپتۇ، بېرىپلا هويلىغا يۈگۈرۈپتۇ: «خوتۇن، يولدا بىر نەرسەم ئۇنتۇلۇپ قاپتۇ، ئەكىلىۋالمىسام بولمايدۇ، قېيناتىلىرىمغا سالام دە...» دەپ، چىققان بويى ئاتقا مىنىپ يەنە يولغا راۋان بوپتۇ.

ئايخان يېرىم خۇشال ئۆيگە كىرىپ، سوۋغاتنى ئېچىپ قارىسا، راست يوغان بىر سۈزۈك تاش، ئىچىگە قارىسا تۇرغۇدەك بىر قەلەمقاش... ئايخان ئېسىنى بىلمەي، ۋال - ۋۇل تاشنى تۆرگە يۆلەپ قويۇپ، كۆزىنى راسا بىر ئۇۋۇلىۋېتىپ قارىسا، هېلىقى چوكان يەنە تۇرغۇدەك. شۇ يەردىن ئايخان: «ۋاي ئۆلەي، نېمىكىن دەپتىمەن، ئايدەك... سوۋغات دەپ ئۇستۇمگە خوتۇن ئېلىپ كەپتۇ ئەمەسمۇ؟! ئىست ئەقىدەم!» دەپ، يىغلىغان بويى دادلاپ، تام قوشنا ئانىسىنىڭكىگە يۈگۈرۈپتۇ...

ئانا هەيران بولۇپ:

— تۈزۈك سۆزلە، قىزىم، توۋا دېگىن... — دەپ

ئېشەنمەپتۇ، ئاخىر قىزنىڭ داد ـ پەرىيادىغا چىدىماي،
كۆيئوغلىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ قارىسا، تۆردە بىر نىمە پار ـ
قىرىغۇدەك، يېقىن بېرىپ قارىسا، بىر قېرى خوتۇن تۇر ـ
غۇدەك، چاندۇرماي «ئەسسالام، تىنچ ـ ئامان كەللە، ئول ـ
تۇرسىلا، ئولتۇرسىلا» دەپ، يۇقىرىغا مىدىرلاپ قويۇپ،
مىڭ قىلسىمۇ ئۆزىنى تۇتالماي ئۆيدىن غىپپىدىلا يوقىد ـ
لىپتۇ، تالاغا چىقىپلا پېشانىسىگە مۇشتلاپ: «ۋاي ئۆلەي،

راست ئىكەن ئەمەسمۇ، قانداق قىلارمىز، نېمىدېگەن سەت-
چىلىك...سوۋغىتى قۇرۇسۇن !...» دەپ، يىغلاپ هويلىسىغا
يۈگۈرۈپتۇ، چىقىپ قىزىغا قوشۇلۇپ، هويلا - ئارامنى
بېشىغا ئاپتۇ. ئاڭغىچە قېيناتا ناماز بامداتتىن يېنىپ،
ئەسنەپ مېڭىپ، هويلىسىغا كىرىپتۇ، كىرسە خۇددى ها-
زىنىڭ ئاۋازى. ئانا يۈگۈرۈپ كېلىپ:
— ۋاي قارىمامىلا، ئاتىسى، قوزىدەك كۈيئوغلىمىز:
«هۈنەر تېپىپ كېلىمەن» دەپ، بۇزۇلۇپ كەپتۇ، بۇزۇ-
لۇپ... — دەپ، هۆڭگىرەك ئېتىپ يىغلىۋېتىپتۇ. ئاتا:
— ۋاي، قانداق بۇزۇلۇپتۇ؟ ئېچىپ ئېيتساڭچۇ. خۇدا
نېمە بالا ئەۋەتكەندۇ بۇ يۇرتقا ! — دەپ پېشىنى قىستۇرۇپ
پىرقىراپتۇ. ئانا:
— بېرى كەلسىلە، قۇلاقلىرىغا ئېيتاي، جۇۋاينىمەك
كۈيئوغلىمىز ئايدەك قىزىمىنىڭ ئۈستىگە مەندەك بىر قېرى
خوتۇننى ئېلىپ كەپتۇ. ياقا يۇرتقا بارمىسۇن دېسەم ئۇنى-
مىدىلا، مانا شەرمەندىچىلىك، تويسىلا ! قىزىم ئەمدى ئۇ
قېرىنىڭ قولىدا نېمە كۈنلەرنى كۆرەر ! ئاللا خۇدايىم،
ئاللا ! — دەپ، ئاھ ئۇرۇپ توۋلاپتۇ. ئاتا ئەمدى كايىپتۇ:
— توۋلىما ئانىسى، توۋا دە، قېنى، ئۇ خوتۇن قەيەر-
دە؟ مەن بىر كۆرەي، يۈر ! — دەپتۇ. ئانا زادى ئۇنىماپتۇ:
— مېنى ئۇ يەرگە سۆرىمەي، كۆرۈپ چىقسىلا ئۆزلى-
رى. كۆزۈم كۆرمىسۇن ئۇ دەللە، باشقا بالا قېرىنى ! —
دەپ يەنە يىغلاپتۇ.

ئاتا شۇ يەردىن ئاستا كۈيئوغلىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، تۆرگە شۇنداق قارىسا، بىر سۇزۇك تاش پارقىراپ تۇرغۇدەك، ئېگىشىپ قارىسا، بىر ئاقساقال ئادەم...

— ئەسسالامۇئەيكۇم قۇدا، بۇيان كەپلا، ئامىن ئاللاھۇئەكبەر، ۋاي ئولتۇرسىلا ! — دەپتۇ. «مېھمان» شۇنداق ئولتۇرۇشىغا، ئاتا قايرىلغان بويى لىپلا قىلىپ ئۆزىنى تالاغا ئاپتۇ، تالاغا چىقىپ ساقىلىنى تۇتاملىغان پېتى ئۆيىگە يۈگۈرۈپتۇ...

— ۋاي ئانىسى، راست ئىكەن. سەن دېگەن خوتۇن ئۆزىنى چەتكە ئالدى ئېھتىمالىم، مەن كىرسەم ئۇ خوتۇننىڭ دادىسى ئولتۇرۇپتۇ، — دەپتۇ. ئانا:

— ۋاي تېخى ئۇ قېرىنىڭ دادىسمۇ بىللە كەپتىمۇ، مانا كەلگۈلۈك ! تويۇڭ... — دەپ، چۇقاننى باشقىدىن كۆتۈرۈپتۇ...

ئاخىر بۇ ئىككى قېرى نېرى - بېرى ئويلاپ، ئاخۇنۇمغا خەۋەر قىپتۇ. ئاخۇنۇم كەپتۇ، كېلىپ «تەقدىر» دەپتۇ. دەۋاگەرلەر ئۇنىماي سۆزلەپتۇ:

— سادىغىلىرى بولايلى، ئاخۇنۇم، دەردىمىزگە يەتسىلە ! يالغان بولسا، ئۆزلىرى كىرىپ كۆرۈپ كەتسىلە. خىزمەتلىرىنى ئۆتەيلى، چارىلىرىنى كۈتەيلى.

بۇ سۆزلەرنى ئاڭلاپ ئاخۇنۇم: «مەنمۇ ھەرقايسىلىرىنىڭ خىزمەتلىرىدە» دەپ، ئۇستىقۇلىنىڭ ئۆيىگە يول ساپتۇ، كىرىپ تۆرگە كۆز ساپتۇ، قارىسا يوغان سىلىق تاش، ۋال -

ۋۇل قىلغۇدەك، يېقىن كەلسە ئۆزىدەك بىر ئاخۇنۇم تۇر-غۇدەك...

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، تەقسىر ! — دەپ، شۇنداق قول ئۇزاتسا، تىماق تېگىپ تاشقا، ئوت تۇتىشىپتۇ باشقا. ئاخۇنۇم يامان قورقۇپتۇ، ئايەتەلكۇرسىنى ئوقۇپتۇ، تالاغا قاراپ ھاسىسىنى ئاران - ئاران چوقۇپتۇ.

ئاخۇنۇم تالاغا چىقىشىغا، دەۋاگەرلەر كېلىپ قېشىغا:

— كۆردىلىمۇ، تەقسىر؟ — دەپ سوراپتۇ. ئاخۇنۇم دۇدۇقلاپ:

— كۆردۇم، ئەمما، لېكىن...ئۇ خوتۇن بىلەن «قۇدا» يوق. تۆرگە قارىسام بىر ئاخۇنۇم مۇزدەك پارقىراپ تۇرۇ-دۇ، ئېھتىمالىم ئۇ ئۆزى سىلى دېگەن خوتۇننىڭ يۇرتىدىن كەلگەن بولسا كېرەك. كۆرۈشەيلى دېسەم قوللىرى تاش، ئەزايى باشقا... تىترەپ قالدى تېنىم... ئۆزى ساقلىغاي پىرىم، — دەپتۇ.

قېينانا تېخىمۇ غەم - قايغۇغا چۆكۈپتۇ.

— دۇنيايىمىز كەتسىمۇ، بېشىمىزنى سىلى ئوڭشاپ قويسىلا، ئاخۇنۇم، — دەپتۇ. ئاخۇنۇم دۇنيانى ئاڭلاپ:

— ئۇنداق بولسا، شۇ كەلگەن مېھمانلارنىڭ ھۆرمى-تىگە يۇرتقا بىر چاي قۇيسىلا، ۋاللاھۇئەلەم، شۇ ۋاقىتتا ئاندىن بىر گەپ بولۇپ قالار، — دەپ، ئۆيىگە كېتىپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن دەردى - بالا تېخىمۇ يوغىناپ چوڭ بوپتۇ، بىردەمدىلا بۇ ۋەقە يۇرت ئىچىگە پۇر بوپتۇ.

پېشىنغا قالماي ئۇستىقۇل كەلسە، خوتۇنى يوق ئۆيدە، خورجۇنلىرى تاشلاقلىق، ئەينەك تۇرغۇدەك تۆردە. ھەيران بولۇپ ئۇستىقۇل قېيناتىسىنىڭكىگە چىقىپتۇ، چىقسا ۋاڭ ـ چۇڭ، تاپا ـ تەنە، ھەممە ئۇنىڭدىن قېچىپتۇ... ئۇستىقۇلنىڭ بېشى قېتىپتۇ، كېيىن ئويلىسا، ھەممە گەپ ــ سىر «تاش»تا، ئۇقۇشماسلىق تۇغۇلۇپتۇ، چۈشەن-دۈرمىگەچكە باشتا. شۇ يەردىن ئۇستىقۇل ئولتۇرۇپ، بىر خاپا بولۇپ، بىر كۈلۈپ، نېمە قىلىشىنى بىلمەپتۇ. قېينا-تىسىغا ئۆزرە قويۇپ، ئايخاننى ئۆيگە يۈر دەپتۇ. ئايخان يىغلاپ، ئېسەدەپ «ئۆيدە ئۇ تۇرسۇن، يا مەن...» دەپ چى-قىشقا زادى كۆنمەپتۇ. قانچە قىلسىمۇ، بەۋا كەلمەپتۇ سۆز ـ تەزىم، ئۇستىقۇل ئەمدى قانداق قىلىش لازىم؟

ئۇستىقۇل ئاخىر ئۆيگە قايتىپ، ئەينەكنى ئېلىپ چىقىپتۇ، قېينانا، قېيناتا، ئايخان دەرقەمتە تۇرغاندا ئاستا ئېلىپ قويىندىن ئۇلارنىڭ يۈزىگە تۇتۇپتۇ. ئىككى قېرى ھەيران بولۇپ، ئەينەككە داجىپ قاراپتۇ. ئايخان قارىسا ئەينەككە، ئاتا ـ ئانىسى تۇرغۇدەك. ئاتا قارىسا ئەينەككە، ئانا بىلەن قىز تۇرغۇدەك. ئانىسى قارىسا ئەينەككە، دادا بىلەن قىز تۇرغۇدەك. بۇ ئۈچەيلەن كۈلۈشۈپ، كۈيئوغلىغا قاراپتۇ، ئۇقۇشماسلىق كۆڭۈلدىن شۇندىن باشلاپ تاراپتۇ. ئاندىن كېيىن كۈيئوغۇل ئەينەكنى تۇتقۇزۇپ ئانىغا، ئۆ-تۈپتۇ قاتارغا. شۇ چاغ بۇلار قارىسا، كۈيئوغۇل ئەينەكتە تۇرغۇدەك. ئاتا سۆزىنى باشلاپتۇ:

— خاپا بولمىساق بولغۇدەك...

ئاخىر ھەممىسى ئەيئەكنى قولىغا ئېلىپ كۆرۈشۈپتۇ، «خۇدايا تۇۋا...ھېكمەت» دەپ، ئۇزاققىچە كۈلۈشۈپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن ئەر ـ خوتۇن ياخشى ـ خوپ بولۇپ قاپتۇ. ئەل ئىچىدە بۇ ۋەقە چۆچەك بولۇپ تارايتۇ.

مىس قازان

بۇرۇنقى زاماندا بىر ئادەمنىڭ بىر مىس داش قازىنى بار ئىكەن. بۇ قازان تولىمۇ يوغان بولغىنى ئۈچۈن ئىشلىتەلمەپتۇ. ئۇ ئادەم بۇ قازاننى قازانچىنىڭ دۇكىنىغا ئىككى قازان قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئاپىرىپ بېرىپتۇ. قازانچى بۇنى كۆرۈپ كۆڭلىگە باشقىچە بىر خىيالنى پۈكۈپتۇ ـ دە:

— بولىدۇ، ئىككى قازان قىلىپ بېرەي، بىر ھەپتىدىن كېيىن كەلسىلە، ـ دەپتۇ.

قازاننىڭ ئىگىسى كېيىن كېلىپ:

— ئۇستام، قازان پۈتتىمۇ؟ — دەپتىكەن،

— يوقسۇ، قازاننىڭ مىسى بەك بىزەپ بولۇپ كېتىپتۇ، ئىككى قازان چىقمىغۇدەك، — دەپتۇ قازانچى.

قازان ئىگىسى:

— ئۇنداق بولسا، بىر قازان چىقار، بىر قازان بولسىمۇ ياساپ بەرسىلە، — دەپتۇ.

— ماقۇل، ئۇنداق بولسا، يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن كەلسىلە، — دەپتۇ قازانچى.

قازان ئىگىسى بىر ھەپتىنى ئۆتكۈزۈپ كەلسە، قازان-
چى ۋايساپ:
— بىر قازانمۇ چىقمىدى، كۆرسىلە، — دەپتۇ.
— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ قازان ئىگىسى، — بىر
چۆگۈنگۇ چىقار، ھېچبولمىغاندا چۆگۈن ياساپ بەرسىلە.
قازانچى:
— ھەر نىمە چىقسا بىر ھەپتىدىن كېيىن كۆرەيلى، —
دەپتۇ.
قازان ئىگىسى دېگەن قارارda كەلسە، قازانچى:
— ۋاي ئاكا، چۆگۈنگە تۇشلۇقمۇ مىس يوق ئىكەن، —

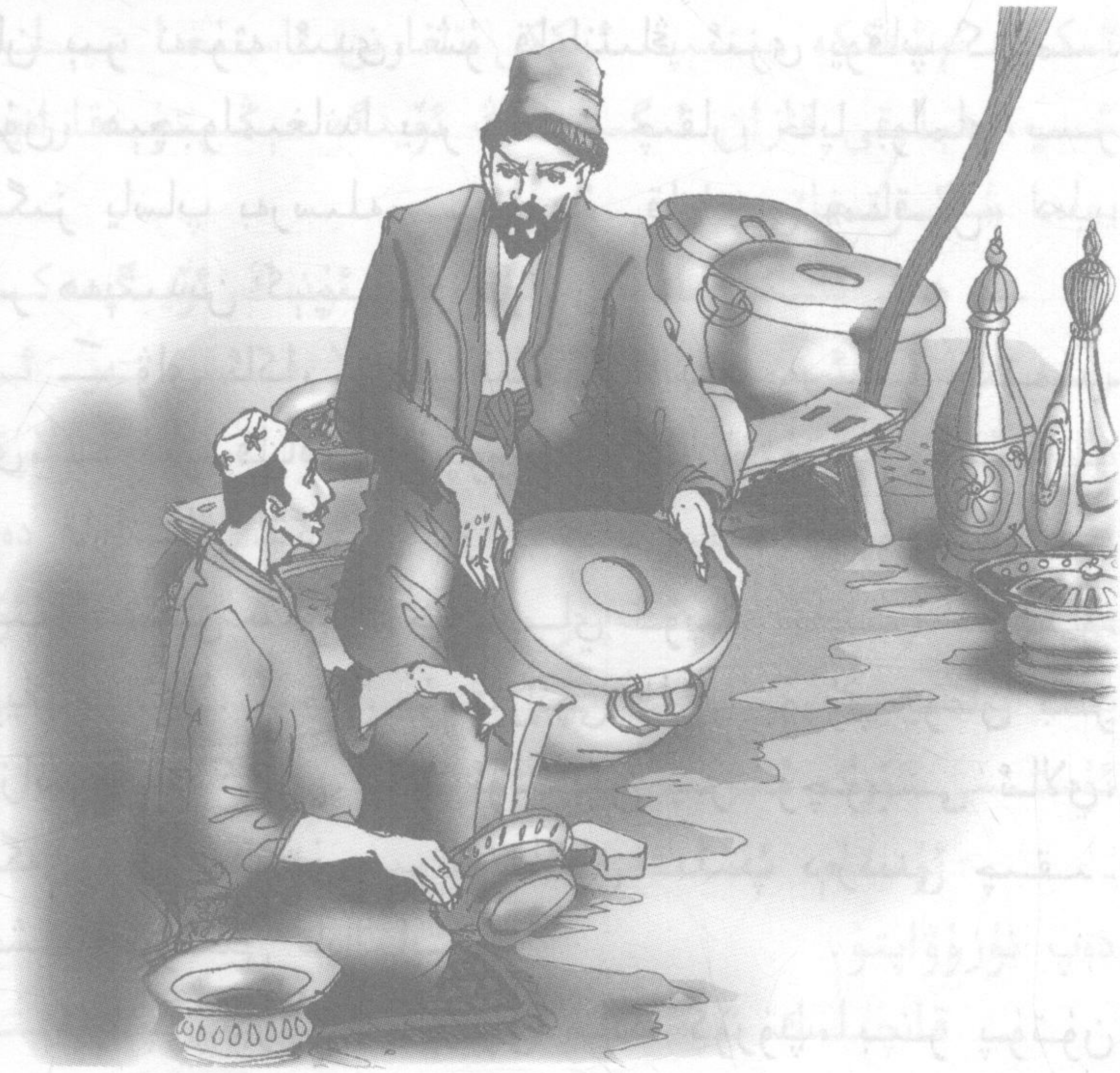

دەپتۇ. قازان ئىگىسى:

— ئۇنداق بولسا، بىر قوشۇق ياساپ بەرسىلە، — دەپتۇ.

— ماقۇل، يەنە بىر ھەپتىدىن كېيىن كەلسىلە، — دەپتۇ قازانچى.

قازان ئىگىسى كۈننى ساناپ بىر ھەپتىنى توشقۇزۇپ كەلسە، قازانچى يەنە:

— ۋاي ئاكا، قوشۇق ياسىغۇدەكمۇ مىس چىقمىدى، — دەپتۇ. قازان ئىگىسى خاپا بولماي، يالۋۇرۇپ تۇرۇپ:

— جېنىم ئۇستام، بۇ قازان ئاتا - بوۋىمىزدىن قالغان بىر نەمۇنە ئىدى، شۇ قازاننىڭ ئىزى يوقاپ كەتمىسۇن، ھېچبولمىغاندا بىر بىگىز چىقار. خاپا بولماي بىر بىگىز ياساپ بەرسىلە، — دەپتۇ. قازانچى «ماقۇل» دەپ، بىر ھەپتىدىن كېيىن:

— ۋاي ئاكا، بىگىز قىلغۇدەك بىر نەرسىمۇ چىقمىدى، — دەپ قاپاقنى ئۈچۈرۈپ ئولتۇرۇپتۇ.

قازاننىڭ ئىگىسى ئۆز ئىشىغا مىڭ بىر پۇشايمان قىلىپ، دېمىنى سىرتقا چىقارماي ئۆيگە قايتىپ كېتىپتۇ. ئويلا - ئويلا، توختا، بۇ قازانچى قاراپ تۇرۇپ يوغان بىر قازاننى يەپ كەتتى، مەن ئۇنىڭدىن بىر ئۆچ-ۈمنى ئالاي، دېگەن يەرگە كېپتۇ، بىراق قانداق قىلىپ دەردىنى چىقىرىشنىڭ يولىنى تاپالماپتۇ.

قازانچى قازان ئىگىسىنى ساددا كۆرۈپ، بىر پۈتۈن

قازاننى يەپ كېتەلىگىنىگە تازا خۇشال بوپتۇ ۋە كېيىن ئويلاپ شاگىرتىغا:

— ئۇ ئادەم نېمە دېسە، ماقۇل دەيدىغان تازا ساددا ئادەم ئىكەن. بىز ئۇنىڭ قازىنى بىلەن قانائەتلەنمەي: «قازىنىڭىزنى بۇزۇپ ئىككى قازان قىلىشقا، ئاندىن چۆگۈن قىلىشقا، كېيىن بولماي قوشۇق قىلىشقا، ھەتتا بىگىز قىلىشقا بىر قانچە كۈن ئەمگەك قىلدۇق. شۇ ئەمگىكىمىزنىڭ ھەققىنى بېرىۋېتىڭ» دەپ، ئىككىمىز ئۇنىڭ ئۆيىگە بارايلى، — دەپتۇ.

مەسلىھەت بويىچە، بىر كۈنى قازانچى شاگىرتى بىلەن ئىككى ئېشەككە مىنىپ، ئىككى تاغارنى ئاستىغا سېلىشىپ، ھېلىقى قازان ئىگىسىنىڭ ئۆيىگە مېڭىپتۇ. قازانچى يولدا شاگىرتىغا:

— مەن ئىككى تاغارنى كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ ئۆيىگە كىرىمەن، سەن ئېشەك ئالدىدا تۇرۇپ سالا قىلىپ بەر. ئۇ تايىنلىق بىزگە خېلى بىر نېمە بېرىدۇ. «مۇشۇ بولار؟» دېسە، سەن «ياق، ئاز بولۇپ قالدى، يەنە ... يەنە...» دەپ تۇرغىن ! — دەپ جېكىلەپتۇ. ئۇلار قازان ئىگىسىنىڭ ئۆيىگە يېتىپ كەلگەندە شاگىرتى ئېشەك ئالدىدا قاپتۇ. ئۇستىسى ئۆيگە كىرىپ:

— ئۇستام، ئەمگەك ھەققىمىزنى بېرىۋەتسىلە ! — دەپ تۇرۇۋاپتۇ.

— قانچىلىك نەرسە بەرسەم بولار؟ — دەپ سوراپتۇ

قازاننىڭ ئىگىسى. قازانچى بولسا تەمتىرىمەستىن تۇرۇپ:

— ئىشىك تۈۋىدە شاگىرتىم بار، ئۇ خالىس نەرسە، شۇ تالادا تۇرۇپ تۇرىدۇ، سىلى بەرگەننى بېرىپ، «بولىدىمۇ؟» دەپ شۇنىڭدىن سورىسىلا، — دەپتۇ.

ئۇزۇندىن بېرى قازاننىڭ ئەلىمىدە تىت - تىت بولۇپ يۈرگەن قازان ئىگىسى ئىشىكنى ئېتىپ، ئوچاق يېنىدىكى يوغان بىر كالتەكنى ئېلىپ:

— مانا سىزنىڭ ھەققىڭىز ! — دەپ، قازانچى ئۇستىنى راسا ساۋاپ ھېرىپ كېتىپ، تالادىكى شاگىرتىدىن:

— بولدىمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

باياتىن بېرى ئۇستامغا قوناق سوقۇپ بېرىۋاتسا كېرەك، دەپ ئويلىغان شاگىرت، ئۇستىسىنىڭ يولدىكى جېكىلىشى بويىچە:

— يوقسۇ، ئاز بولۇپ قالدى. يەنە ... يەنە... ! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئۆي ئىگىسى ئۇستىنى يەنە ئۇرۇپتۇ. ھېرىپ توختاپ:

— بولدىمۇ؟ — دېسە، شاگىرت:

— يەنە، يەنە ... — دەپتۇ.

ئۆي ئىگىسى ئۇستىنى ئۇرۇپ يېرىم جان قىلىپ قويۇپ، ئاخىر ئىشىكنى ئېچىپ شاگىرتىغا:

— ئەمدى ئۆزىڭىز كىرىپ كۆرۈپ بېقىڭ، بولار ئەمدى، — دەپتۇ.

شاگىرت كىرسە، ئۇستىسى يېرىم جان بولۇپ، تاياق

زەربىدىن تولغىنىپ ياتقۇدەك. ئۇمۇ قورقۇپ كېتىپ، دەر-
رۇ ئۇستىسىنى ئىشەككە ئارتىپ ئۆيىگە ئەكەپتۇ.

بىر چاغدا ئۇستىسى كۆزىنى ئېچىپ شاگىرتىنى
كۆرۈپ:

— ھوي، نىمانداق قىلىسەن؟ ئۇ ئۇرۇپ ھارسا، سەن
تالادا تۇرۇپ «يەنە» دەۋاتىسىنا، — دەپ جان ئاچچىقىدا
تىللاپتۇ.

— ئۇستام، ئۆزلىرى يولدا كېتىۋېتىپ ئۆيدە «بولدى-
مۇ؟» دىسە، سەن تالادا تۇرۇپ «ئاز بولۇپ قالدى، يەنە،
يەنە...» دىگىن دىمەيمىدىلا؟ مەن، قوناق بېرىۋاتىدۇ، دەپ
ئويلاپ، «بولدىمۇ؟» دىسە، «ئاز بولۇپ قالدى، يەنە، يەنە...»
دەۋېرىپتىمەن. ئۇنىڭ قوناق ئورنىغا كالتەك بەرگىنىنى
مەن نەدىن بىلەي، — دەپتۇ شاگىرتى.

پادىشاھنىڭ كۆڭنى ئۆزارتىشى

قەدىمكى زاماندا بىر باي ئۆتكەنىكەن. ئۇ تولىمۇ بېخىل بولۇپ، تاپقان - تەرگىنىنى ئەر - خوتۇن ئىككىسىلا جىمىقتۇرىدىكەن. ئۇنىڭدىن كىشىلەر پايدا ئەمەس، خورلۇقلا كۆرىدىكەن.

بۇ باي بىر يىلى نۇرغۇن يەرگە بۇغداي تېرىپتۇ. ياز ئۆتۇپ، كۈزمۇ كەپتۇ. باي بۇغدايلىرىنى يىغىۋالماقچى بولۇپ، ئون ئورمىچى ياللىۋاپتۇ. كېيىن باي بۇلارغا كېتىدىغان پۇلنىڭ جىقلىقىنى ئويلاپ، ئۇنى قىسقارتماقچى بولۇپ، مۇنداق بىر پىكىرگە كەپتۇ - دە، خوتۇنىغا مەسلىھەت سايتۇ.

— ھەي خوتۇن، — دەپتۇ باي، — مۇشۇ ئون ئورمىچى پۈتۈن بۇغدايلىرىمىزنى ئوروپ بولغۇچىلىك كۈننى ئۇزارتقىلى بولارمۇ؟

— بۇ ئىش پادىشاھنىڭ قولىدىن كېلىدۇ، سىلى بېرىپ پادىشاھ بىلەن سۆزلىشىپ كۆرسىلە، — دەپتۇ پىخسىق باينىڭ خوتۇنى. باي خوتۇنىنىڭ مەسلىھەتىنى ماقۇل

كۆرۈپ، پادىشاھنىڭ قېشىغا بېرىپتۇ.
— ئەي ئۇلۇغ شاھىم، سىلىگە بىر ئەرزىم بار ئىدى، — دەپتۇ باي.
پادىشاھمۇ بۇ باينى ناھايىتى ياخشى بىلىدىكەن، شۇڭا ئاۋۋال ئۇنىڭ ئېلىپ كەلگەن سوۋغا - سالاملىرىنى قولىغا ئېلىپ:
— ھە، ئەمدى ئەرزىڭنى ئاڭلاي، ئېيت! — دەپتۇ.
— مەن نۇرغۇن يەرگە بۇغداي تېرىغانىدىم، — دەپتۇ باي، — بۇغدايلىرىم پىشىپ قاپتۇ. ئۇنى ئورۇش ئۈچۈن ئون ئورمىچى ياللىۋالدىم. شۇلارغا كۈننى ئۈزارتىپ بەرسىڭىز. ئۇنداق بولمىغاندا، بىر كۈنلۈك ئىشقا ئىككى كۈن كېتىپ، ئۇلار مەندىن ھەقنى كۆپ ئېلىپ كېتىدىغاندەك تۇرىدۇ.
بۇ گەپنى ئاڭلىغان پادىشاھ مۇنداق دەپتۇ:
— ئۇنداق بولسا، سەن ئورمىچىلارنىڭ قورسىقىنى تويغۇزىسەن. ئۇلارنى ئېتىز بېشىغا ئېلىپ بېرىپ ئىشقا سېلىپ قويۇپ، ئۆزۈڭ ئۇزۇن چاپاندىن بىرنى كىيىپ، بېلىڭنى مەھكەم باغلاپ، تۇماقنى چۆكۈرۈپ كىيىپ ئولتۇرساڭ، كۈن ئۇزىراۋېرىدۇ. ئەگەر بۇ دېگەنلىرىمگە خىلاپلىق قىلساڭ، كۈن قىسقىراپ كېتىدۇ، بەلكى شۇ ھامان ئولتۇرۇپمۇ كېتىدۇ.
باي شۇ شەرتكە كۆنۈپ ئۆيگە بېرىپتۇ - دە، ئورمىچىلارغا ئاش يېگۈزۈپ، ئۆزىمۇ پادىشاھ دېگەندەك كىيىن-

نىپ، ئېتىز بېشىغا بېرىپتۇ، ئورمىچىلارغا ئىشنى كۆر-
سىتىپ بېرىپ، ئۆزى قىر بېشىغا چىقىپ ئولتۇرۇپتۇ.
كۈن چۈش بولغۇچە باي چىلىق - چىلىق تەرگە چۆمۈ-
لۈپ، ئۇسساپ چىدىغۇچىلىكى قالماپتۇ. ئاخىر ئۇ پادى-
شاھنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ.

— ۋاي پادىشاھىئالەم، — دەپتۇ باي، — سىلى بۇ-
گۈن كۈننى بەكمۇ ئۇزارتىۋېتىپتىلا. ئەمدى قىسقارتىپ
بەرسىلە، مېنىڭ چىدىغۇچىلىكىم قالمىدى.

— ئۇنداق بولسا، — دەپتۇ پادىشاھ، — ئۆيۈڭگە بې-
رىپ بىردەم ئارام ئال.

باي بۇ گەپنى ئاڭلاپ ئۆيگە بېرىپ بىر دەم ئارام ئاپ-
تۇ، ئاندىن ئېتىز بېشىغا بارسا، ئورمىچىلار تېخىچە ئورما
ئوروۋاتقۇدەك. ئېتىز بېشىدا تۇرسا، بېشىغا يەنە كۈن

چۇشۇشنى بىلگەن باي ئورمىچىلارنى ئىلىپ يانىماقچى بولۇپ:

— هاي ئورمىچىلار، ئەمدى بولدى، قايتىڭلار! — دەپتۇ.

— باي ئاكا، سىلىگە نىمە بولدى؟ — دەپ هەيران بوپتۇ ئورمىچىلار، — بىز قايتىدىغان ۋاقىت بولمىدى، بىر كۈنلۈك ئىشىمىز تۈگىمىدىغۇ؟

— قايتىڭلار دىگەندىكىن قايتىڭلار، بۈگۈنكى كۈننىڭ هەددىدىن ئارتۇق ئۇزۇن بولۇپ كەتكەنلىكىنى سىلەر بىلمەيسىلەر، بۇ ماڭىلا مەلۇم، شۇنىڭ ئۈچۈن قايتىڭلار دەۋاتىمەن، — دەپتۇ باي يىگىدىن ئۇسساۋاتقانلىقىنى سىزىپ.

ئورمىچىلار قايتىشقا رازى بوپتۇ. هەر كۈنى مۇشۇنداق بولۇۋەرگەچكە، ئون بەش كۈنلۈك ئىش بىر ئايغا سوزۇلۇپ، پىخسىق باي لېۋىنى چىشلەپ قاپتۇ.

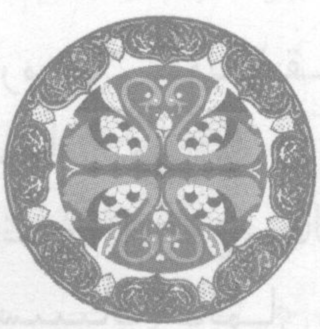

ناۋاندىن ناۋدان چىقار

بىر كەمبەغەل دېھقان يەر ھەيدەۋېتىپ، ئادەم بېشىدەك بىر كاللەك ئالتۇن تېپىۋاپتۇ. دېھقان، ئەمدى بۇنى قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇ ئالتۇننى پادىشاھقا تەقدىم قىلسام، ماڭا سوۋغات بېرەر، دېگەن ئويغا كەپتۇ ـ دە، ئالتۇننى ئېلىپ يولغا چىقىپتۇ. ئۇ يولدا كېتىۋېتىپ، بۇنى يالغۇز ئېلىپ بارسام، پادىشاھ، سەن گاداي بۇنى نەدىن ئالدىڭ؟ دەپ زىندانغا سالمىسۇن، بىر ئابرۇيلۇق ئادەم بىلەن بىللە باراي دەپ، قارىسا، پادىشاھنىڭ چاپارمىنى ئات چاپتۇرۇپ ئېتىزنىڭ قېشىدىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقانىكەن، نادان دېھقان:

— ھوي چاپارمەن، بۇياققا كېلىڭ! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ئۇ ئېتىنىڭ بېشىنى بۇراپ، بۇ تەرەپكە ماڭغاندا، دېھقان، بۇ ئاتلىق ئىكەن، ئالتۇننى ئېلىپلا قېچىپ كەتسە، مەن ساقال سىيپاپ قالماي، دەپ ئويلاپتۇ. شۇ چاغدا ئات چېپىپ كەلگەن چاپارمەن:

— خوش، نېمە گەپ، نېمىگە چاقىردىڭ؟ — دەپ

سوراپتۇ. دېھقاننىڭ تادانلىق قىلغۇسى كەپتۇ ـ دە:

— مۇنۇ ئىككى ئۆكۈزنىڭ بىرى شېرىكىمنىڭ، بىرى ئۆزۈمنىڭ ئىدى، ئېيتىڭا قېنى، ئىككىسىنىڭ قايسىسى ھېرىپ قالار؟ — دەپ سوراپتۇ. چاپارمەن:

— ساراڭمۇ سەن؟ مەن نەدىن بىلەي، — دەپ ئېتىنى قامچىلاپ كېتىپ قاپتۇ.

بىر چاي قاينام ۋاقىت ئۆتكەندە، چاپارمەن ئىشلىرىنى تۈگىتىپ يەنە شۇ يولدىن ئۆتۈپتۇ. دېھقان ئۇنى كۆرۈپ، ئالتۇننى تاغارغا سېپتۇ ـ دە، ئۆزۈم كۆتۈرۈپ ئۇنىڭ بىلەن بىللە بارسام، ئۇ ئېلىپ قاچالمايدۇ، دەپ ئويلاپ، چاپارمەننى يەنە چاقىرىپتۇ.

— يەنە نېمە دەيسەن؟ — دەپتۇ چاپارمەن.

دېھقان، ئالتۇننىڭ يېرىمىنى بۇ ئېلىۋالارمىكىن، دېگەن ئەندىشىگە چۈشۈپ قاپتۇ.

— مۇنۇ يەرنىڭ يېرىمى ئوتۇنچىنىڭ، يېرىمى ئۆزۈمنىڭكى، ئېيتىڭا قېنى، ئاشلىق قايسىمىزنىڭ يېرىدە ياخشى ئوخشار؟ — دەپتۇ ئۇ. چاپارمەننىڭ ئاچچىقى كېلىپ دېھقاننى:

— سەن ساراڭ ئوخشايسەن ، — دەپ، قامچا بىلەن بىر ـ ئىككىنى ئۇرۇپتۇ ـ دە، كېتىپ قاپتۇ. دېھقان ئالتۇننى كۆتۈرۈپ ئۆيىگە كەپتۇ.

— خوتۇن، ماڭا قارا ! — دەپتۇ ئۇ.

— لەببەي ! — دەپتۇ خوتۇنى.

— چاپسان چاي قاينات، كالللەك ئالتۇن تېپىۋالدىم.
ئۇنى پادىشاھقا تەقدىم قىلىپ، بەرگەن سوۋغىتىنىغا گۆش ئەكېلىپ، شورپا قىلايلى.

خوتۇن ئېرىنىڭ گەپلىرىگە ھەيران بولۇپ، بۇ «ناداندىلىق» دەپ ئويلاپتۇ — دە، ئېرى چايغا ئولتۇرغاندا، تاغاردىكى ئالتۇننى ئېلىۋېلىپ، ئورنىغا بىر پارچە قارا تاشنى سېلىپ قويۇپتۇ. دېھقان قورسىقىنى تويغۇزۇپ، بوۋرۇتىنى تولغاپ، شاھنىڭ ئوردىسىغا كەپتۇ.

— خوش، نېمە ئىش بىلەن كەلدىڭ؟ ئېيت، — دەپتۇ پادىشاھ.

— پادىشاھئالەم، مەن سىزگە لايىق بىر نەرسە تېپىپ كەلدىم، — دەپ تاغاردىن «ئالتۇن»نى چىقىرىپتۇ.
پادىشاھ قاپقارا تاشنى كۆرۈپ:

— ماڭا مۇشۇ لايىقمۇ؟ مېنى زاڭلىق قىلماقچىمۇ

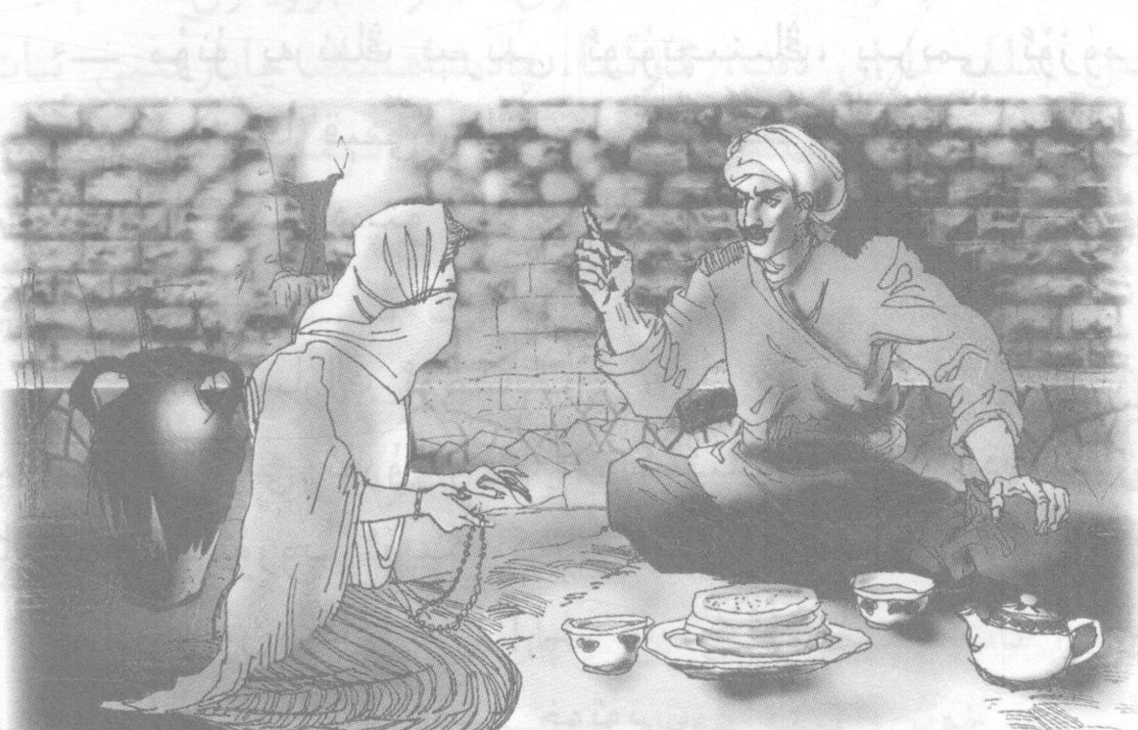

سەن؟ ! ــ دەپ دېھقاننى ئۆلۈمگە بۇيرۇپتۇ.

ئۇنى دارغا ئاسار چاغدا، چاپارمەن پادىشاھقا:

ــ پادىشاھىئالەم، بۇ بىر ساراڭ، ئۇنى ئۆلتۈرۈشكە ئەرزىمەيدۇ، ــ دەپ، ئۇنىڭ ساراڭلىقىغا دەلىل قىلىپ، دېھقاننىڭ ئۆزىدىن سورىغانلىرىنى سۆزلەپ بېرىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ئۆلۈمدىن قالدۇرۇپ، سىناپ باقماق بولۇپ زىندانغا سايتۇ. دېھقان زىنداندا يېتىپ يوقالغان ئالتۇننىڭ چوڭلۇقىنى قوللىرى بىلەن شەرەت قىلىپ: «مۇنچىلىك يوغان ئىدى، يايسا داستىخاندەك بولاتتى» دەپ، غۇلىچىنى يېيىپتۇ. دېھقاننىڭ ئۆز ـ ئۆزى بىلەن شەرەت قىلىپ سۆزلىشىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن پادىشاھ ئۇنىڭدىن:

ــ بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

ــ تەقسىر، ــ دەپتۇ دېھقان، ــ ئاشۇ قارا تاش ئالتۇن بولۇپ قالسا، يايسا قانچىلىك يېيىلار؟

ــ بۇ خىيالىي ساراڭ ئىكەن، بۇنى زىنداندىن چىقىرىۋېتىڭلار، ساراڭنىڭ زىنداندا تۇرغىنى زىيان، ــ دەپ بۇيرۇق بېرىپتۇ پادىشاھ.

دېھقان خوتۇن ۋە بالا ـ چاقىلىرى بىلەن ئالتۇننى خەجلەپ باياشات ياشاپتۇ.

ئىككى باي

بۇرۇنقى زاماندا پالتىۋاي ۋە پاسىۋاي دېگەن ئىككى باي ئۆتكەنىكەن. پالتىۋاي يۇقىرىقى مەھەللىنىڭ، پاسىۋاي تۆۋەندىكى مەھەللىنىڭ پۈتۈن يەر، سۇ، چارۋىلىرىغا ئىگە ئىكەن. بۇلار سىرتتىن قارىغاندا ناھايىتى ئىناق، يېقىن ئاغىنىدەك كۆرۈنىسمۇ، ئەمما ئىچىدە بىر - بىرىنى ئۆل-گۇدەك يامان كۆرۈشىدىكەن، ھەمىشە بايلىق، مەنسەپ، ئابىروي تالىشىپ، ئارقىلىرىدىن غەيۋەت - شىكايەت قىلىشىپ، بىر - بىرلىرىگە ئورا كولىشىدىكەن، ئەپ تاپسىلا بىر - بىرىنى ئورىغا چۈشۈرۈشكە، ھېچبولمىغاندا بىر - بىرلىرىنى كەم سۇندۇرۇشقا تىرىشىدىكەن.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇلار بىر چوڭ مەرىكىگە بېرىپتۇ. مەرىكىگە پالتىۋاي بولماقتەك سېمىز، قومۇش قۇلاق، تورۇق قاشقا يورغا ئات مىنىپ كەپتۇ. پالتىۋاينىڭ بۇ ئېتىنى كۆرۈپ ھەسەتخور پاسىۋاينىڭ ئىچى ئاداپ كېتىپ تۇرالماي قاپتۇ. شۇ يەردىلا ئۇ ئۆزىنىڭ يېقىن بىر غالچىسىغا:

— سەن ئاستا بېرىپ، پالتىۋاينىڭ ئاشۇ تورۇق قاش-

قا ئىتىغا بىزنىڭ ئاتنىڭ ئىنىنى سىلىپ قويغىن ، بۇنى ھېچكىم ئۇقمىسۇن جۇمۇ؟ — دەپتۇ. باينىڭ غالچىسى:

— خوپ، باي ئاكا، — دەپتۇ ـ دە، كۆرۈنمەي بېرىپ، تورۇق قاشقىنىڭ قۇلىقىغا پاسىۋاينىڭ ئىتىنىڭ ئىنىنى سىلىپ قويۇپ قايتىپ كەپتۇ. تاقەتسىزلىك بىلەن كۈتۈپ تۇرغان پاسىۋاي ئۇنى كۆرۈپ ئاستا ئىشارەت بىلەن «ئىشنى توغرىلىدىڭمۇ؟» دەپ سوراپتۇ. باينىڭ يېقىنى «ھەئە» دېگەننى ئىشارەت قىلىپ، بېشىنى لىڭشىتىپ قويۇپتۇ. پاسىۋاي ئىچ ـ ئىچىدىن خۇشال بولۇپ: «ئەمدىغۇ رەسۋا قىلارمەن» دەپ ئويلاپتۇ.

— پالتىۋاي، بۇگۈن ئۆزلىرى بۆلەك ئات مىنىپ كەپتىلا، نەچچە ۋاقىتتىن بېرى مىنىپ يۈرگەن ئاتلىرى قېنى؟ — دەپ سوراپتۇ پاسىۋاي.

— بۇرۇنقى ئىتىم ئەجەللەپ قالغانىدى، — دەپتۇ پالتىۋاي.

— بۇ ئاتنى نەدىن ئالدىلا؟ — دەپ سوراپتۇ يەنە پاسىۋاي. بۇ گەپكە ھەيران بولغان پالتىۋاي:

— ئەجەب گەپ قىلىلىغۇ؟ ! مەن بۇ ئاتنى نەدىن ئالاتتىم، يايلاقتىكى ئاتلىرىمنىڭ ئارىسىدىن تاللاپ ئەكەلدۇردۇم، — دەپتۇ غەزەپ بىلەن. پاسىۋاي پىسەنت قىلماستىن:

— ئاچچىقلىرى كەلمىسۇن، پالتىۋاي، مېنىڭ يايلاقتا ئۆزۈم مىنىمەن دەپ ئويلاپ يۈرگەن مۇشۇنداق بىر تورۇق

قاشقا ئېتىم بار ئىدى، ئۈچ ئاي بولدى يوقاپ كەتتى، بۇ ئات شۇنىڭغا ئوخشايدىكەن، سىلىنىڭ ئاتلىرىغا قوشۇلۇپ قالغان بولسا، شۇنى مىنىپ كەلدىمىكىن دەيمىنا، ــ دەپ-تۇ پاسىۋاي. بۇ گەپنى ئاڭلىغاندىن كېيىن پالتىۋاينىڭ جان ـ پىنى چىقىپ كېتىپتۇ ـ دە:

ــ كۆزۈڭگە چوڭمەل تارتىۋالدىڭمۇ؟! كىمنى ئوغرى تۇتۇۋاتىسەن؟! ئاغزىڭغا بېقىپ جۆيلۈگىن! ــ دەپ، بىردىنلا سەنلەپ چۇشۇپتۇ. پاسىۋايمۇ بوش كەلمەي:

ــ مال ئىگىسىدىن ئوغرى كۈچلۈك دەپ، نىمانداق يوغان سۆزلەيسەن؟! ئاتنىڭ ئېغىنى كۆرۈپ ئاندىن چوڭ گەپ قىل! ــ دەپتۇ.

شۇنىڭ بىلەن سورۇن بۇزۇلۇپ، پۈتۈن جامائەت ئاتنىڭ قېشىغا چىقىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، ئاتتا، راست دىگەندەك، پاسىۋاينىڭ ئېنى تۇرغان. پال-تىۋاي ئاتتىنمۇ كۆرە، ئىزرا-ئاھانەتكە چىدىماي، پاسىۋاينىڭ تۆھمىتىنى تەن ئالماپتۇ. ئىك-كىلىسى يەنە تەگىشىپ، سەن-پەن دىيىشىپ قاپتۇ. جېدەل ئۇلغىيىپ بۇلار شەرئىيەتكە بېرىشىپتۇ. قازى ئىككى باينىڭ گەپلىرىنى تولۇق ئاڭلىغاندىن كېيىن، ئىككى ئاردىن كۆپرەك

بىر نەرسە يولۇش قەستىگە چۈشۈپتۇ. بىر كۈن ئۇ بايغا، بىر كۈن بۇ بايغا يان بېسىپ، دەۋانى ئەتەي كەينىگە سۇ-رەپتۇ. بۇلار بىر نەچچە كۈن دەۋالىشىپ يۈرۈپتۇ، لېكىن دەۋا بىر تەرەپ بولماپتۇ. پالتىۋاي قازىنىڭ دەۋانى ئەتەي كەينىگە سۆرەۋاتقانلىقىنى ئۇقۇپ، ئاخشىمى ئۇنىڭ ئۆيىگە بېرىپتۇ - دە:

— تەقسىر، بۇ ئات ئەسلىدە مېنىڭ ئىدى، پاسىۋاي ئۆز ئېنىنى سېلىپلا، قەستەن ماڭا تۆھمەت قىلىۋاتىدۇ. سىلى دەۋانى ئادالەت بىلەن سورىسىلا. ھە، راست، سىلى چوڭراق پالتام يوق دەپ يۈرەتتىلە، تەقسىر، بۇنى سىلى تۇتسىلا، — دەپ، بىر پالتا پارا بېرىپ قايتىپتۇ.

ئەتىسى قازى دەۋادا ھەدەپ پالتىۋايغا يان بېسىپتۇ. پاسىۋاي قازىنىڭ بۇ ھەرىكىتىدىن پالتىۋاينىڭ ئۇنىڭغا بىرەر پارا بەرگەنلىكىنى بايقاپتۇ - دە، ئاخشىمى ئۇمۇ قا-زىنىڭ ئۆيىگە بېرىپ، ئۇنىڭغا بىر موزاي پارا بېرىپتۇ.

ئەتىسى قازى بىردىنلا پاسىۋايغا يان بېسىپتۇ. پالتىۋاي قازىنىڭ بۇ ئىشىغا چىدىماي، ئاچچىقى بىلەن:

— تەقسىر، دەۋانى چوڭ پالتىدا ئوتۇن يارغاندەك ئا-دىل، كەسكىن سورىسىلىچۇ! — دەپتۇ. قازى پىسەنت قىلماستىن:

— ئۇ دېگەنلىرى توغرا، لېكىن كېچە پالتىنىڭ سې-پىغا موزاي تېزەكلەپ قويۇپتۇ، — دەپ، ئاتنى پاسىۋايغا بۇيرۇپ بېرىپتۇ.

ئۆزبىشىغا كەلگۈچە

بۇرۇنقى زاماندا زامان زورنىڭ، تاماشا كورنىڭ ئىكەن. شۇ زاماندا بىر پادىشاھ ئۆتكەنىكەن.

بىر كۈنى ئۇ ئاتارمەن ـ چاپارمەنلىرىنى بۇيرۇپ، يەتتە ياشتىن يەتمىش ياشقىچە بولغان پۇقرانىڭ بەرىنى ئوردا ئالدىغا يىغدۇرۇپ مۇنداق جاكار قىپتۇ:

— خالايىق، ئوڭ قۇلاق ـ سول قۇلاق، ئاڭلىمىدىم دېمەڭلار! مۇشۇ دەقىقىدىن باشلاپ مەندىن بىسوراق قىل تەۋرىمەيدۇ، ئىش ـ پىش، مېڭىش ـ تۇرۇش، توي ـ تۆكۈن، يىغا ـ زار... ھەممىسىدە ئىجازەت ئالمايدىكەنسىلەر، ئەمرىمگە بويسۇنمىغان ھېسابلاپ، بوينۇڭلاردا قىلىچ ئوينىتىمەن!

پادىشاھ ھەر دائىم ئەمرىنى جاكارلاپ بولۇپ ئورنىدىن تۇرغاندا، پۇقرالارمۇ دەس تۇرۇپ، توققۇز تەزىم قىلىشى، ھەربىرى خەزىنىگە ئەمر ھەققى ئۈچۈن ئوتتۇز تەڭگە تاپشۇرۇشى شەرت ئىكەن. بۇ قېتىم پۇقرالار مىدىر ـ سىدىر قىلىشماي ئولتۇرۇۋېرىپتۇ. پادىشاھ ئاچچىقلاپ:

— ھۆرمىتىم قېنى؟ تەڭگەمچۇ؟ — دەپ ۋارقىراپتۇ. ھېچكىم جاۋاب بەرمەپتۇ، بىرەرىمۇ قىمىرلاپ قويماپتۇ. پادىشاھ ھەيران بولۇپ، يېنىدىكى خانىشتىن سوراپتۇ:

— بۇ نېمە ئىش؟

— ئۆزلىرىدىن سورىسىلا، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ خانىش. پادىشاھ ئۇيان ئويلىنىپ، بۇيان ئويلىنىپ جاۋاب تاپالماپتۇ، ئاخىر يالۋۇرۇپتۇ.

— بايا ئۆزۈڭلار، — دەپتۇ خانىش، — «مەندىن بىر سوراق قىلىپ تەۋرىمەيدۇ...» دېمىگەنمىدىلە.ئىجازەت كۈتۈپ تۇرغاندۇ.

پادىشاھ گەدىنىنى قاشلاپ: «ھۆرمىتىمنى قىلىڭلار !» دەپتىكەن، پۇقرالار ئۇيۇر - تۇيۇر قوپۇشۇپ تەزىمنى ئادا قىپتۇ، لېكىن خەزىنە تەرەپكە قەدەم باسماپتۇ. پادىشاھ يەنە ئەمر قىلىشقا مەجبۇر بوپتۇ. پۇقرالار ئەمرنى بەجا كەلتۈرگەندىن كېيىن ئۆيلىرىگە قايتىشىپتۇ.

بىر كۈن ئۆتۈپتۇ، ئىككى كۈن ئۆتۈپتۇ. جاللاتلار مەھەللىمۇ مەھەللە ئارىلاپ، پادىشاھ ئەمرىنى تۇتمىغانلارنى مارىلاپ يۈرگەن كۈنلەرنىڭ بىرىدە، پادىشاھنىڭ كەنجى ئوغلى يىغلاپ ئوردىنى كۆتۈرۈۋېتىپتۇ. ئىنىكئانىلار، كېنىزەكلەر ئۇنى دەپمۇ، بۇنى بېرىپمۇ پەسكويىغا چۈشۈرەلمەپتۇ، خانىش بالىنى كۆتۈرۈپ پادىشاھ ھۇزۇرىغا كىرىپ:

— ھوي، ھەممىگە قادىر شاھىم، دەردىمگە داۋا، مۇڭلىرىمغا ناۋا باشپاناھىم، بۇ شۇمتەكلىرىنى قانداق قىلغۇ-

لۇق؟ — دەپتۇ. پادىشاھ چالۋاقاپتۇ:

— بۇنى سورىغان بارمۇ؟ يىغلىسا ئۆزىنىڭ ئاغزى، سەن ئۆزۈڭ بىر نېمە قىل، ماڭ!

— ئۇنداق بولسا، جاللاتنى چاقىراي، كاللىسىنى ئالسۇن.

— هوي، نېمە دەۋاتىسەن، خوتۇن؟! ئەقلىڭدىن ئازدىڭمۇ ياكى شاھزادەمدىن تاندىڭمۇ؟

خانىش كۈلۈپ كېتىپ، ئېرىنىڭ ئەمرى پۈتۈلگەن قەغەزنى قولىغا ئاپتۇ:

— مانا بۇنىڭغا پۈتۈكلۈك تۇرۇپتۇ، — دەپتۇ خانىش، — شاھزادەم، بىرىنچىدىن، يىغلاشتىن بۇرۇن سىلىدىن ئىجازەت ئالمىدى، ئىككىنچىدىن، يىغلاۋېرىپ ئەمرلىرىنى كۆزگە ئىلمىدى. ئۆز دادىسىنىڭ ئەمرىگە بويسۇنمىغان بالىنى دادىسىنىڭ ئەمرىگە بىنائەن ئۆلتۈرمەك دۇرۇس. پادىشاھ ئەمرى ئۆز جەمەتىگە كەڭرى، پۇقرالارغا جەبرى بولسا، تەڭرى راۋا

كۆرمەيدۇ.

پادىشاھ بالىسىنى قۇچىقىغا ئېلىپ بەزلەپ بېقىپتۇ، بالا زادى پەسكويغا چۈشمەپتۇ. پادىشاھ ئۇنىڭ كۆزىگە قاراپ ياشلىرىنى تۆكۈپ، ئەمرى پۇتۇلگەن قەغەزنى ئۇچاققا تاشلاپتۇ، ئوتتۇز تەڭگە ئالتۇنىڭ مېھرىدىن كەچكەنلىكىنى جاكارلاپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن بالا يىغىدىن توختاپتۇ. پۇقرالار ئامان ـ ئېسەن تىرىكچىلىك ئۆتكۈزۈشكە باشلاپتۇ.

ياماں خوتۇندىن بەزگەك جىن قاچار

بۇرۇنقى زاماندا بىر قورايچى بوۋاي بولغانىكەن. ئۇ-نىڭ خوتۇنى ناھايىتى جاۋىلداق، مەرەز ئىكەن، تولا ئۇرۇ-شۇپ، كەلسە ـ كەلمەس تىللاۋېرىپ، بوۋايغا كۈن كۆر-سەتمەيدىكەن.

بىر كۈنى بوۋاي قورايلىقتىن كەچ قايتىپ كەپتۇ. ئۇ كېلىشى ھامان خوتۇنى: «سېنىڭ شۇ يەردە بىر نېمەڭ بار، بولمىسا نېمىگە كەچ قالدىڭ؟» دەپ كۈنلەپ غوۋغا چىقى-رىپتۇ. بۇ ئىش ھېرىپ كەتكەن بوۋايغا ناھايىتى ئار كەپ-تۇ. ئەتىسى خوتۇن بوۋاي بىلەن قورايلىقنى تەكشۈرمەككە بىللە بېرىپتۇ. ئۇ قېلىن قورايلىقنى ئاختۇرىمەن دەپ، بىر چوڭقۇر قۇدۇققا چۈشۈپ كېتىپتۇ. بوۋاي يامان خو-تۇندىن قۇتۇلغىنىغا خۇش بوپتۇ، لېكىن يەنە، يامان بول-سىمۇ، كۆپ ۋاقىت ئۆي ـ ئوچاقلىق بولغانىدۇققۇ، دېگەن ئويغا كەپتۇ. قۇدۇققا ئارغامچا ساپتۇ. ئارغامچىغا يامىشىپ موماينىڭ ئورنىغا بەزگەك جىن چىقىپتۇ.

ـــ ھوي، سەن نېمىسەن؟ ـــ دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

— مەن بەزگەك جىنى ئىدىم، بۇ قۇدۇق مېنىڭ ئۇ-زۇن يىلللىق ماكانىم ئىدى، بۈگۈن بىر جاۋىلداق قىرى خوتۇن چۈشۈپ، ماڭا ئارام بەرمىدى، سەن ئارغامچا تاشلى-مىساڭ، ئۇ مېنى ئۆلتۈرۈپ قويىاتتى، قۇتۇلدۇرغىنىڭغا رەھمەت! مەن سېنى ئارمىنىڭغا يەتكۈزىمەن، — دەپتۇ بەزگەك جىنى.

— قانداق قىلىپ سەن مېنى ئارمىنىمغا يەتكۈزەلەي-سەن؟ — دەپ سوراپتۇ بوۋاي.

— مەن يۇرتنىڭ ئۇلۇغىغا بېرىپ چاپلىشىمەن، — دەپتۇ بەزگەك جىنى، — ئۇ دەررۇ بەزگەك كېسىلىگە گى-رىپتار بولىدۇ، سەن ئۇنى ساقايتىدىغان تېۋىپ بولىسەن. سەن ئۇنىڭ قېشىغا بېرىپ «ئايەتەلكۇرسى»نى ئوقۇيسەن، شۇ چاغدا مەن ئۇنىڭدىن ئاجراپ باشقىسىغا يۇقىمەن. ساقايغۇچى بولسا، ساڭا نۇرغۇن ھەق تۆلەيدۇ. شۇنداق قى-لىپ، باي بولۇۋالىسەن، ئوتۇنچىلىقتىن قۇتۇلۇپ، جاپا-مۇشەققەتتىن نېرى بولىسەن.

بۇ ئەقىل ئوتۇنچى بوۋايغا مايدەك يېقىپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن رازىلىق بېرىپ، خوتۇننى قۇدۇقتا قالدۇرۇپ، جىن بىلەن كېتىپتۇ.

كۈنلەردىن كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، بوۋاي نۇرغۇن بەزگەكلەرنى ساقايتىپ، باي بولۇپ كېتىپتۇ. شۇ چاغدا جىن بوۋايغا:

— ھەي بوۋاي، سەن ئەمدى باي بولدۇڭ، تۇرمۇشۇڭ ياخشىلاندى، ئەمدى مەنمۇ ئۆز ئالدىمغا ئوقىتىمنى قىلى-

سام، سەن ماڭا ئىجازەت بەرسەڭ؟ ــ دەپ سوراپتۇ.

بوۋاي رازىلىق بېرىپ، ئىككىسى خوشلىشىپ، ياخشى-لىقچە ئايرىلىشىپتۇ. جىن بولسا، ياقا يۇرتقا بېرىپ، يۇرت چوڭىغا يۇقۇپتۇ. يۇرت چوڭى ھېچ ئىلاج قىلىپ ساقىيال-مىغاندىن كېيىن، بەزگەكنى ساقايتىشتا داڭقى چىققان ھېلىقى بوۋاينى چاقىرتىپ كەپتۇ. بوۋاي يۇرت چوڭىنىڭ ئۆيىگە كىرىپ، ھېلىقى بەزگەك جىننىڭ يۇرت چوڭىغا چاپلىشىۋېلىپ ئولتۇرغىنىنى كۆرۈپتۇ. ۋەدىسىنى بۇزۇپ كەلگەن بوۋاينى كۆرگەن جىن بوۋايغا رەنجىپ:

ــ قېنى ۋەدە؟ ئىككىمىز ۋەدە قىلغانىدۇق، ھەرقايسى-مىز ئۆز ئالدىمىزغا كۈن كۆرمەك بولغانىدۇق، ــ دەپ كا-يىپتۇ.

ــ كايىما، ــ دەپتۇ بوۋاي.

ــ ۋەدىمىز بويىچە سەن مەن چاپلاشقان ئادەمنى سا-قايتىشقا كەلمەس بولغانىدىڭغۇ؟ ــ دەپ، جىن قويۇقا چاچ-

لىرنى تىك قىپتۇ.

— توختا، سەۋر قىل، مەن بۇنى ساقايتقىلى كەلمىدىم، سېنى ئىزدەپ كەلدىم، — دەپتۇ بوۋاي.

— مېنىڭدە نېمە ئىشىڭ بار؟ — دەپتۇ جىن.

— ئېسىڭدە بارمۇ؟ ھېلىقى يامان خوتۇنمۇ قۇدۇقتىن چىقىۋاپتۇ. ئۇ تاڭ ئاتقۇچە سېنى تۇتۇپ بەر دەپ، مېنى قىيناپ چىقتى. سېنى تۇتۇپ بەرمىسەم، ئۇ مېنى ئۆلتۈرىدۇ، مانا شۇنىڭ ئۇچۇن كەلدىم، — دەپتۇ بوۋاي.

بەزگەك جىنى ناھايىتى قورقۇپ كېتىپ بوۋايغا:

— خۇدا ھەققىدە بىر قوشۇق قېنىمنى تىلەيمەن، مېنى ئۇ خوتۇنغا تۇتۇپ بەرمە، ھەرقانداق بەزگەكنىڭ قولىنى سىيپاپلا قويساڭ، دەررۇ ساقىيىدۇ. سەن بەزگەك تېۋىپى بولۇپ قال، مەن يامان خوتۇنۇڭدىن قۇتۇلاي، — دەپ، بوۋاينىڭ پۇتلىرىغا ئېسىلىپ، يىغلاپ يالۋۇرۇپتۇ.

شۇنىڭدىن كېيىن بوۋاي ياقا يۇرتنىڭ چوڭلىنىڭ قولىنى سىيپاپ قويۇپلا ساقايتىپتۇ. بەزگەك جىنى بارسا كەلمەس شەھەرگە كېتىش ئۇچۇن، ئىشىكتىن چىقىۋاتقاندا، بوۋاي ئۇنىڭغا:

— ھەي، يامان خوتۇنۇم كېلىۋاتىدۇ ! — دەپتىكەن، بەزگەك جىنى يار تەرەپكە قاراپ قېچىپتۇ.

«ياماندىن يار بويى بىلەن قاچ» دېگەن ماقال شۇنىڭدىن قاپتىكەن.

توخۇنى يولدا چىللىتارمەن

بۇرۇن - بۇرۇنتى، بۆرە خىزىرتى، تۈلكە ۋەزىرتى. ئا-
تام تۇغۇلمىغان، ئانام تۆرەلمىگەن، مەن چوڭ ئاتامنىڭ پا-
دىسىنى بېقىپ يۈرگەن زاماندا، بىر كەمبەغەل ئېشىكىنى
توقۇپ، يۈك - تاقلىرىنى ئارتىپ، ئارغامچىدا تارتىپ، نەق
ئۈستىگە ئولتۇرۇپ، باشقا بىر يۇرتقا يول ساپتۇ، بىر
جايغا كېلىپ ئېشىكىنى سېتىپتۇ، يۈك - تاقلىرىنى يۈ-
دۈپتۇ، ماڭا - ماڭا مەنزىلگە يېتەلمەپتۇ ياكى يېنىپ ئۆز
جايىغا كېتەلمەپتۇ، يەنە مېڭىپتۇ، قورساقلىرى ئېچىپتۇ،
ئاچلىقتىن ھالسىزلىنىپ ئاران دېگەندە تاغارنى ئېچىپتۇ،
ئوتتۇز كۈن بولغان قاتتىق ناننى ئاغزىغا تىقىپتۇ، چىشى
ئۆتمەپتۇ، قاتتىقراق چىشلىگەنىكەن، ئىككى چىشى سۇ-
نۇپتۇ، ئاغزىدىن قانلار ئېقىپتۇ. بۇ بىچارە ئاچچىقىغا پاي-
لىماي، ھېچ نەرسىگە قارىماي مېڭىپتۇ، تاغ - دەشتلەرنى،
چۆل - جەزىرىلەرنى، پاتقاق - سازلىقلارنى، ئادەم يەيدىغان
يىرتقۇچ ھايۋانلار ياشايدىغان قېلىن ئورمانلىقلارنى بېسىپ
ئۆتۈپتۇ، شۇنداق قىلىپ، بىر يۇرت ئىچىگە كىرىپتۇ،

كىرەي دېسە ئۆي يوق، مىنەي دېسە ئېتى يوق، يەي دېسە نېنى يوق، ئېغىر ئەھۋالدا قاپتۇ، قانداق قىلىشىنى بىلـ-مەي، ھېچنېمىنى سەزمەي يۇرتنى ئارىلاپ مېڭىپتۇ، بىر مومايىنىڭ ئۆيىگە كېلىپ، بىركېچە قونۇشنى ئۆتۈنۈپتۇ. موماي بېخىل ئىكەن، كىرگۈزمەپتۇ. بىچارە ئادەم يالۋۇرۇپ تۇرۇۋاپتۇ. ئاخىر ئۇنىڭدىن قۇتۇلالماسلىقىقا كۆزى يەتكەن موماي تەسلىكتە ئۆيىگە كىرگۈزۈپتۇ.

مومايىنىڭ ئىككى ئوغلى بار ئىكەن، باللارنىڭ بىرى ئوچاققا ئوتۇن سېلىۋاتقانىكەن، قازاندا توخۇ گۆشى بار ئىكەن. بىر چاغدا شورپا قايناپتۇ - قايناپتۇ، لېكىن مو-ماي ئالماپتۇ. يەنە ئوت قالاپتۇ. شورپىنىڭ تەمى ئوچاق ئالدىدىكىلەرنى جەلپ قىپتۇ. مومايىنىڭ باللىرى شورپىنى ئۇسۇشقا ئۇندەپتۇ. موماي توخۇنىڭ گۆشى قازاندا پىشىپ كەتسمۇ، يولۇچىدىن قىزغىنىپ، باللىرىنىڭ بىقىنىدىن چىمداپ، كۆزلىـ-رىنى چىمىلدىتىپ قويۇپتۇ. باللىرى شۈك بوپتۇ. تۈن يېرىملىشىپتۇ. ئىككى بالا ئۇخلاپتۇ. يولۇچى مومايغا ئۆزىنى سەھەردە ئويغىتىپ

قويۇشنى ئېيتىپ يىتىپتۇ، مومايمۇ ئۇخلاپتۇ. موماينىڭ ئۆزىمۇ، بىچارە بالىلىرىمۇ، يولۇچىمۇ ئاچ يېتىپتۇ.

يولۇچىنىڭ قورساقلىرى ئاچ، ئۇيقۇسى كەلمەپتۇ. ئاستا ئورنىدىن تۇرۇپتۇ، قازاندىكى توخۇ شورپىسىدىن بىر قاچا ئىچىپتۇ، توخۇ گۆشىنى بەلۋىغىغا تۇگۇپتۇ، موماينىڭ بىر پاي ئاياغ كىيىمىنى قازانغا سېلىپ قويۇپ، موماينى ئويغىتىپتۇ. موماي:

— تېخى توخۇ چىللىمىدى، سەل يېتىپ ئاندىن مېڭىڭ، — دەپتۇ. يولۇچى:

— توخۇنى يولدا چىللىتارمەن، — دەپ ئۆيدىن چىقىپ كېتىپتۇ.

موماي ئىشىكنى ئېتىپ، لېگەننى يۇيۇپتۇ، «توخۇ گۆشى»نى ئاپتۇ، شورپىسىنى ئۇسۇش ئۇچۇن قاچا يۇغىلى تۇرۇپتۇ. بالىلىرى كۇتۇپتۇ، لېگەندىكى «گۆش»نى تارتىپتۇ، قولىغا چىقماپتۇ. موماي كېلىپ پىچاقتا كېسىپ بالىلىرىغا بېرىپتۇ. بالىلىرىنىڭ چىشى ئۆتمەپتۇ، موماي «مېيى» بار يەردىن كېسىپ ئاغزىغا سالغان بولسىمۇ، چىشى ئۆتمەپتۇ. تاڭ يورۇپتۇ، قارىسا ئۆزىنىڭ بىر پاي كەشىسى لېگەندە تۇرغۇدەك.

شۇنداق قىلىپ، پىخسىق موماي مېھماندىن توخۇنى قىزغىنىپ، زىمىستاندا كىيىدىغان ئاياغ كىيىمىدىنمۇ ئايرىلىپتۇ. مۇساپىر يولۇچى ياغ يەپتۇ، موماينىڭ كۆڭلى داغ بوپتۇ.

ئىككى ئالدامچى

ئۆتكەن زاماندا ئىككى ئالدامچى بولغانىكەن. بىرى كونىشەھەرلىك باقى، يەنە بىرى يېڭىشەھەرلىك ساقى ئىـ-كەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ ئىككى ئالدامچى يېڭىشەھەر بىلەن كونىشەھەر ئوتتۇرىسىدا ئۇچرىشىپ قاپتۇ. باقىنىڭ دۈمبىسىدە بىر قاپ قوي قۇملىقى، ساقىنىڭ دۈمبىسىدە بىر قاپ تۆگە مايىقى بار ئىكەن.

— ئەسسالامۇئەلەيكۇم، ساقى، نەگە كېتىپ بارىسەن؟ — دەپ سوراپتۇ باقى.

— سىلەرنىڭ شەھەرگە كېتىپ بارىمەن، ئۇ ياقتا يا-ڭاق قىممەت دەپ ئاڭلىدىم، مۇنۇ يوغان ياڭاقلارنى پۇل قىلىپ كېلەي، — دەپتۇ ساقى.

— ھە، مەنمۇ سىلەر تەرەپكە كېتىپ بارىمەن، — دەپتۇ باقى، — سىلەرنىڭ شەھەردە ئۈزۈم قىممەت دەپ ئاڭلاپ، بىر قاپ ئۈزۈم ئېلىپ كېتىپ بارىمەن.

باقى ساقىنى ئالدىماقچى بولۇپ:

— ئىككىمىز بىكارغا ۋاقتىمىزنى زايە قىلمايلى !

ئۇنىڭدىن كۆرە، ساتقىلى ئېلىپ كېتىپ بارغان نەرسىلىرد-
مىزنى تېگىشىپ، ھەرقايسىمىز ئۆز شەھىرىمىزگە ئاپىرىپ
ساتساق بولمامدۇ؟ — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا قاپلىرىمىزنىڭ ئاغزىنى ئاچمايلا
تېگىشەيلى، — دەپتۇ ساقى.

شۇنداق قىلىپ، ئىككىسى مۇرىلىرىدىكى قاپلىرىنى
ئالماشتۇرۇپ، ئۆز مەھەللىلىرىگە قاراپ ئۇچقاندەك راۋان
بوپتۇ. ھەرئىككىسى ئۆيلىرىگە ھاسىراپ - ھۆمۈدەپ يې-
تىپ كېلىپ، قاپلىرىنى ئېچىپ كۆرۈپ باقسا، بىرىنىڭ-
كىدىن قوي قۇمۇلىقى، يەنە بىرىنىڭكىدىن تۆگە مايىقى
چىقىپتۇ. ھەر ئىككىلىسى «خەپ» دېگىنىچە دېمىنى ئى-
چىگە يۇتۇپتۇ - دە، يولى كەلگەندە بىر - بىرىنى راسا
بىر قاپقانغا چۈشۈرۈپ، پۇخادىن چىقىشنى كۆڭلىگە پۈكۈپ
قويۇپتۇ.

كۈنلەر ئۆتۈپ باقى بىلەن ساقى يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ.

— يول بولسۇن؟ — دەپتۇ باقى ساقىغا.

— جېلىل باينىڭكىگە ئىش ئىزدەپ كېتىپ بارد-
مەن، — دەپتۇ ساقى.

— ئۇنداق بولسا مەنمۇ باراي، ئىككىمىز بىللە ئىش-
لەپ قالساق ياخشى ئەمەسمۇ؟ — دەپتۇ باقى.

جېلىل بايغا مال بېقىپ بېرىشكە بىرمالچى، چوڭ
قورۇسىنىڭ ئىشلىرىنى قىلىپ بېرىشكە بىر مالاي لازىم
ئىكەن. باقى مال باقماقچى، ساقى باي قورۇسىنىڭ ئىش-

لىرىنى قىلماقچى بولۇپ ئىشقا كىرىشىپتۇ.
باقى ئەتىگەن تۇرۇپ، بىر پارچە قاتتىق ناننى قويىنىغا سېلىپ، بىر قوتان مالنى ھەيدەپ چىقىپ كېتىدىكەن. ئۇ دالىدا ئەتىدىن ـ كەچكىچە كۆنگە قاقلىنىپ، ئۇسسۇزلۇقتىن سۇغا زار بولغاننىڭ ئۈستىگە، تارىلىپ كەتكەن ماللارنى يىغىمەن دەپ، قوش جاپا تارتىدىكەن. تاپىنىغا كىرگەن تىكەنلەر پۇتىدىن قان ئېقىتسا، تاپاندىن ئۆتكەن ئىسسىق كۆزىدىن ياش چىقىرىدىكەن. باقى بىرىنچى كۈنىلا شۇنچىلىك ھېرىپ كېتىپتۇكى، ئېلىپ كەلگەن قاتتىق ناننى يېيىشكىمۇ دەرمانى قالماي، كەچقۇرۇن ئۆلەي ـ ئۆچەي دەپ ئۆيگە ئاران يېتىپ كەپتۇ.
باي ئۆيىنىڭ ئىشىمۇ ساقىغا ئاسان چۈشمەپتۇ. ئۇنىڭغا ئازراق دەم ئېلىپ، بىرەر چىشلەم بىر نەرسە يەۋېلىشقىمۇ ۋاقىت چىقماپتۇ. ئۇ راسا ھېرىپ، ھالى قالماي، ھويلا سۈپۈرۈۋاتقاندا، توپىنىڭ ئارىسىدىن بىر كۈمۈش پۇل تېپىۋېلىپ، شۇنىڭ بىلەن كۆڭلى توق بولۇپ، باقى كەلگەندە راسا ماختىنىپ، ئۇنى بىر ئالداشنى كۆڭلىگە پۈكۈپتۇ.
كەچلىكى ئۇلار ئوچاقنىڭ بېشىدا ئولتۇرۇپ پاراڭ سېلىشقا باشلاپتۇ:
ـــ پاھ، ئاغىنە ! مالچى بولۇش نېمىدېگەن ياخشى، تېپتىنچ، راھەت، مالنى يىغىپ قويسەن ـ دە، ئۇخلايسەن، ئۇزاق كۈننى ئويقۇ بىلەن ئۆتكۈزىسەن. ئۆيگە كەل-

گەندە، باي ئاتام بىلەن ئاغچا ئاپام قەنت بىلەن چاي، بو-غۇرساق بىلەن ماي بېرىدۇ. نېمە يەيمەن، نېمە ئىچىمەن دېسەڭ، شۇ تەييار. شۇڭا، قوينۇمدىكى نېنىمنى يېگىنىم يوق، كۆردۇڭمۇ؟ — دەپتۇ باقى.

— ئۆي ۋە هويلا ئارامىنىڭ ئىشىمۇ يوقنىڭ ئورنىدا ئىكەن، بارلىق ئىشنى بىردەمدە تۈگىتىۋېتىسەن - دە، ئاندىن بوشاپ قالىدىكەنسەن، شۇنىڭ بىلەن قىلىدىغان ئىش يوق، ئۇسسۇل ئويناپ كېتىمەن. باي ئاكام بىلەن ئاغچا هەدەمگە ئۇسسۇلۇم يېقىپ كەتكەن بولسا كېرەك، «بەللى يىگىت !» دەپ ماڭا بىر مۇنچە پۇل بەردى، كەچ-كىچە خەجلىسەم يەنە بىرى ئېشىپ قالدى، — دەپ هېلى-قى تېپىۋالغان كۇمۇش پۇلنى كۆرسىتىپتۇ ساقى. پۇلنى كۆرۈپ باقىنىڭ كۆزى قىزىرىپتۇ - دە، ساقىنى ئالدى-ماقچى بولۇپ:

— بىراق، مال باققاندا ئادەم يالغۇزچىلىقتا زېرىكىپ كېتىدىكەن، — دەپ كۆزىنىڭ قۇيرۇقىدا ساقىغا قاراپ قويۇپتۇ.

— ئۇنى بىر دېمە ! بۇ يوغان هويلىدىكى تۆت تامنىڭ ئىچىدە مەنمۇ زېرىكىپ كېتىدىكەنمەن، — دەپتۇ ساقى.

— بولمىسا ئىشلىرىمىزنى تېگىشمىزمۇ يا؟ — دەپ-تۇ هەر ئىككىلىسى تەڭلا.

ئەتىسى ساقى مال بېقىشقا چىقىپ، ئەتراپقا پىتىراپ كەتكەن ماللارنى يىغالماي جېنى تۈمشۇقىغا يېتىپتۇ،

ئۆزىنىڭ ئالدانغانلىقىنى سېزىپ «خەپ» دېگىنىچە باينىڭ ماللىرىنى تاشلاپ قېچىپ كېتىپتۇ. باقمۇ ھويلىنىڭ ئىشلىرىنى تۈگىتەلمەي كۆرمىگەننى كۆرۈپتۇ. كەچكە يې-قىن بولالماي ئۇمۇ قويرۇقىنى تىكىۋېتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۇلار ئىككىسى يەنە ئۇچرىشىپ قاپتۇ. «قوشماق مېغىزدەك يېقىن دوستلار تۇرۇپ، نېمە ئۈچۈن بىر - بىرىمىزنى ئالداپ يۈرىمىز؟ ئۇنىڭدىن كۆرە ئىناق بولۇپ، باشقىلارنى بابلايلى» دېيىشىپتۇ ئۇلار. مەس-لىھەتلىشىپ خاننىڭ خەزىنىسىنى ئوغرىلىماقچى بولۇشۇپ-تۇ. باقى بىر ئارغامچا، ساقى بىر ساندۇقنى ئېلىپ، خان-نىڭ خەزىنىسىگە كېچىلەپ يېتىپ كەپتۇ. ئۇلار قاراۋۇللارنىڭ ئۇخلاپ قالغان ۋاقتىدىن پايدى-لىنىپ، خەزىنى-نىڭ ئۈستىدىن تېشىپتۇ. باقى ساقىنى ساندۇققا سېلىپ ئارغامچا بىلەن خەزىنىگە چۈشۈرۈپتۇ. سا-

قى ساندۇقتىن چىقىپ، چوڭقۇر خەزىنىنىڭ تېگىدىكى ئالتۇنلارنى كۆرۈپ ھەيران بوپتۇ، ساندۇقنى يېرىمىغىچە ئالتۇنغا توشتۇرۇپ، باقىغا قاراپ:

— يېرىم ساندۇق بولسا بولارمۇ؟ — دەپ سوراپتۇ.

— توشتۇر، توشتۇر، لىق توشتۇر ! — دەپتۇ باقى.

ئاغىنىسىنىڭ خۇي - پەيلىنى بىلگەن ساقى ساندۇقنى لىق توشتۇرۇپ بەرسەم، ساندۇقنى تارتىۋېلىپلا، مېنى تاشلاپ قاچىسۇن، دەپ ئويلاپتۇ - دە، ساندۇقنىڭ ئىچىگە ئۆزى چۈشۈپ «تارت !» دەپتۇ. ساندۇقنىڭ ئاغزى يېپىلا - يېپىلمايلا باقى ساندۇقنى بار كۈچى بىلەن تارتىۋاپتۇ. ئاز-دىن ئۇ ھېلىقى تۆشۈكتىن خەزىنە ئىچىگە قاراپ:

— ھەي قارا يۈز، مېنى ئالداپ نېمە ئىشلارنى قىلى-مىغانىدىڭ؟ ! ئەمدى مەن ئالتۇننى ئالدىم، سەن خەزىنىدە قالدىڭ. ئەتە ئۆزۈڭنى داردا كۆرىسەن، — دەپ، شامال ھەيدىگەن قامغاقتەك يولغا راۋان بوپتۇ، لېكىن، خەزىنە يېنىدىن ئانچە يىراققا بارمايلا نەپسى تاقىلداپ ئالتۇنلارنى كۆرۈپ باققۇسى كېلىپ كېتىپتۇ، ساندۇقنى يەرگە قويۇپ ئاغزىنى ئېچىپتۇ. شۇ چاغدا ساندۇق ئىچىدىكى ساقى:

— ھۇي قارا نىيەت، سەن مېنى ئۆلۈمگە تۇتۇپ بەر-مەكچىمىدىڭ؟ ! — دېگىنىچە ئىرغىپ قوپۇپ باقىغا ئې-سىلىپتۇ. ئاجرىتىدىغان ئادەم يوق، بۇ ئىككىسى بىر - بىرىنى تازا مۇشتلاپ، ئاغزى - بۇرنى قان بولۇشۇپتۇ. پا-دىشاھنىڭ خەزىنىسى ئەتراپىدا ئۇخلاۋاتقان لەشكەرلەر بۇ

ئوپۇر ـ توپۇرنى ئاڭلاپ، ئۇيقۇلىرىنى ئېچىپ كېلىپ قا-
رىسا، بىر ساندۇق ئالتۇننىڭ يېنىدا ئىككى ئادەم مۇشت-
لىشىۋاتقۇدەك. لەشكەرلەر ئۇلارنىڭ پۇت ـ قوللىرىنى
باغلاپ ئوردىغا ئېلىپ مېڭىپتۇ. ئەتىسى ئۇلارنىڭ خەزىنى-
گە تەگكەن ئوغرىلار ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ، ھەر ئىككى-
لىسى دارغا ئېسىلىپتۇ. «يالغانچىنىڭ قۇيرۇقى بىر تۇتام»
دېگەن سۆز ئەنە شۇنىڭدىن قالغانىكەن.

ئىككى ھورۇننىڭ ئۆلۈمى

ئىلگىرىكى زاماندا ھاسان دەۋلەك ۋە ساۋۇت قاپاق دېگەن ئىككى ھورۇن بولغانىكەن. ئۇ ئىككىسى ناھايىتى ھورۇن ئىكەن. ئۇلار ئاتىسىنىڭ تاپقىنىنى يەپ، ئۆزلىرى زادى ئىشلىمەيدىكەن، ئەتىدىن ـ كەچكىچە دومبىسىنى تامغا يۆلەپ ئاپتاپقا قاقلىنىپ ئولتۇرۇپ باشقىلارنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىكەن.

شۇنداق قىلىپ يۈرۈپ، ئۇلار ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ كۆزىگىمۇ يامان كۆرۈنۈپ قاپتۇ. كۈنلەردىن بىر كۈنى ئۇلارنى ئاتا ـ ئانىلىرى ئۆيدىن قوغلاپ چىقىرىۋېتىپتۇ. ئۇلار قورسىقىغا بىر پارچە نانمۇ تېپىپ يېيەلمەي، بىر نەچچە كۈن ئاچ يۈرۈپتۇ. بىر كۈنى ئاخشىمى ئۇلار تونۇر بېشىدا ئولتۇرۇپ ئەمدى نېمە قىلىش كېرەكلىكى توغرىسىدا مەسلىھەتلىشىپتۇ.

— ئىشلىمىسىمۇ يېمەك ـ ئىچمەك، كىيىم ـ كېچەك تەييار بىر يەرلەرگە كەتسەك ياخشى بولاتتى ـ دە،

قەيەردە شۇنداق ياخشى يەرلەر بار ئىكەن؟ — دەپتۇ هاسان دەۋلەك.

— كىم بىلىدۇ، يەر يۈزىدە ئۇنداق يەرلەر بارمۇ، يوقمۇ، لېكىن ئاسماندا بولسا كېرەك، چۈنكى ئاسماندا پەرىشتىلەر ۋە باشقا خاسىيەتلىك مەخلۇقلار ياشايدۇ دېيىشىدۇ، — دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— ئۇنداق بولسا، بىزمۇ شۇ ئاسمانغا چىقىپ كېتەيلى، بۇ مېھنەتى كۆپ يەرلەردە خار بولۇپ نېمە قىلىمىز؟ — دەپتۇ هاسان دەۋلەك.

— مەيلى، چىقساق چىقىپ كېتەيلى، ئەمما قانداق چىقىمىز؟ ئاسمانغا يەتكۈدەك ئۇزۇن شوتا تېپىپ بولامدىكىن؟ — دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— ئاسمانغا يەتكۈدەك ئۇنداق ئۇزۇن شوتىغۇ تېپىلماس، لېكىن شوتىسىز چىقىشنىڭ يولى بار، — دەپتۇ هاسان دەۋلەك.

— قانداق؟ — دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— تاغدىكى هاڭدا بىر سۇمۇرغ قۇشنىڭ ئۇۋىسى بار. مەن ئۇنى بىر كۈنى ئاتامغا ئەگىشىپ تاغقا بارغاندا كۆرگەنمەن. بىر ئامال قىلىپ ئەنە شۇ قۇشنى تۇتۇۋالساق ئاسمانغا شۇ ئاچىقىپ قويىدۇ، — دەپتۇ هاسان دەۋلەك.

— بۇ ياخشى گەپكەن، مەيلى، بولمىسا، ئەتىلىككە شۇنداق قىلىلى، — دەپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ئىككى هۇرۇن ئاخىر شۇ مەسلىھەتكە كېپتۇ - دە،

ئەتىسى سەھەر تۇرۇپ تاغقا قاراپ مېڭىپتۇ. بىر ۋاقىتلار-دىن كېيىن تاغقا يېتىپ كېلىپ ھاڭدىكى سۇمۇرغ قۇشى-نىڭ ئۇۋىسىنى تېپىپتۇ ۋە ئۇنىڭ يېنىغا يوشۇرۇنۇپ يې-تىۋاپتۇ. كۈن چۈشتىن ئېگىلگەن ۋاقىتتا سۇمۇرغ قۇش غۇيۇلداپ ئۇچۇپ كېلىپ ئۇۋىسىغا قونۇشى بىلەن، ھاسان دەۋلەك قۇشنىڭ بىر پۇتىنى مەھكەم تۇتىۋاپتۇ - دە، دوستىغا:

— مېنىڭ پۇتۇمنى تۇت! — دەپ ۋارقىراپتۇ. ساۋۇت قاپاق شۇ زامان دوستىنىڭ پۇتىنى تۇتۇپتۇ. قۇش قورققى-نىدىن يەنە ھاۋاغا كۆتۈرۈلۈپ ئۇچۇپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ساۋۇت قاپاق ھاسان دەۋلەكنىڭ پۇتىنى تۇتۇپ، ھاسان

دەۋلەك بولسا قۇشنىڭ پۇتىنى تۇتۇپ پۇلاڭلىغىنىچە ئاسمانغا كۆتۈرۈلۈپتۇ. قۇش بۇلارنى يەتتە قات بۇلۇتلارنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ چىقىپ ئەكىپ يۈرۈپتۇ.

— ئاسمانغا يېتەي دېدۇقمۇ؟ قوللىرىم تېلىپ كەتتىغۇ؟ — دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

— ھەئە، ئاز قالساق كېرەك، تۆشۈكى كۆرۈنۈپ قالدى، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ ھاسان دەۋلەك ئۈستىدە بىر نەرسىنىڭ قارىسىنى كۆرۈپ.

— ئاسماننىڭ تۆشۈكى قانچىلىك بار ئىكەن؟ بىز پاتىمىزمىكەن؟ — دەپ سوراپتۇ ساۋۇت قاپاق.

ھاسان دەۋلەك ئۈستىدىكى تۆشۈك دەپ ئويلىغان نەرسىنىڭ يوغانلىقىنى كۆرسەتمەكچى بولۇپ:

— مانا مۇنچىلىك بار ئىكەن، — دەپ، قۇشنىڭ پۇتىنى قويۇۋەتكەنىكەن، ھەر ئىككىلىسى يەرگە پۇلاڭلاپ چۈشۈپ، مىجىقلىرى چىقىپ ئۆلۈپتۇ.

داستىخان مەيداندىكى ماجىرا

1

ئۆتكەن زاماننىڭ يەر تەۋرىگەن يىلى، جۇمبىل ئەۋ-لىنىڭ بىرى كەم ئوتتۇزى ئىكەن. ئوچاق مەملىكىتىنىڭ قازان شەھىرىدە ئولتۇرۇشلۇق مانتىگۇل بېگىمنىڭ چوڭ قىزى چۆچۈرە بۇۋىم پۇتۇن غىزا ئەربابلىرىنى يىغىپ توختام سۆھبىتى قىلىش نىيىتىدە، داستىخان مەيدانىنى تۈزۈپ، غىزا مېھمانلىرىنىڭ بىر - بىرلەپ كېلىشىنى كۈتۈپ تۇردى. مىسكەر شەيخ ئاخۇنۇمنىڭ بېقىۋالمىش، رەڭگىرويى سارغايغان يايپاڭ چىلاپچا شالدام غوجا، ئۇنىڭ كەينىدىن تۆچ مەخسۇمنىڭ ئامراق ئوغلى ئاپتۇۋا مەخسۇم نازۇك بويۇنلىرىنى غازدەك سوزۇپ كىرىپ، تەۋەززۇ بىلەن مېھمانلار بىلەن بىر - بىرلەپ كۆرۈشۈپ چىقىپ كەتتى.

قازان شەھىرىنىڭ بۇرۇنقى مەرھۇم پادىشاھىنىڭ چوڭ خوتۇنى لۆڭگە خان ھاجىم ھەرەمدىن كەلگۈچە پالەچ كې-سىلىگە مۇپتىلا بولۇپ تېز مېڭىشتىن قاپتىكەن، ئۇمۇ ئارقىدىنلا قانچە غەيرەتلەر بىلەن سۆرىلىپ كېلىپ مېھ-

مانلار بىلەن قولمۇ قول كۆرۈشۈپ چىقىپ كەتتى.
بۇ ۋاقىتتا ئۆينىڭ تاشقىرىسىدا، ئالتۇن ئىشتان كىيگەن بۇزرۇك خوجىنىڭ مۇرىتلىرىدىن بولغان ھەزرىتى ساماۋار پىرىم ئەتراپىغا چەينەك ھاپىزلىرىنى يىغىپ، زىكرى - سۆھبەت باشلىماقتا ئىدى. شۇ ئەسنادا جاراڭ - جۇرۇڭ، داغدۇغا بىلەن، يۇرتنىڭ ياشلىرىدىن بولغان پىيالە يىگىتلەر سەپ - سەپ بولۇپ مەيدانغا يېتىپ كەلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن، تاشقىرىدىن ھەيۋەت بىلەن «پوش - پوش !» دېگەن سۈرلۈك ئاۋاز ئاڭلاندى. بۇ تاشقىرىدىكى ساماۋار پىرىمنىڭ ئاۋازى بولۇپ، ئۇنىڭ پوش - پوشلىرى چەينەك مۇرىتلىرىنىڭ قىيا - چىيالىرى بىلەن پىيالە يىگىتلىرىنىڭ ۋاڭ - چۇڭلىرىنى پەسەيتتى. بىراق، پىيالە يىگىتلەر ئاسماننى قوينىغا يوشۇرماقچى بولۇشتى. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئەرشنىڭ تۈۋرۈكلىرى لىڭشىپ، جاھان زىلزىلىگە كېلىپ كەتتى. ئارقىدىن داستىخان مەيدانغا ئۇزۇن چوڭ كوچىدىن «پوش - پوش» دېگەن خۇشامەتلىك ئاۋازلار بىلەن پەتنۇس تەختىگە ئولتۇرۇپ، تونۇر ئىقلىمىنىڭ ئەۋلىيالىرىدىن ئىككى يېنىدا مۇھاپىزەتچىلەر توختاتقان ھالدا مەزە تۆرەم چىنە - چەينەك، قازىكالان ۋە ھاپىزلىرىنى ماڭغۇزۇپ يېتىپ كەلدى.
پۈتۈن مەيداندىكىلەر مەزە تۆرەمنى زىيارەت قىلىپ تۈرۈشىغا، مەجلىسكە ئازادە ۋە سۈپەتلىك كەلگەن سىنچايخان ھاجىم شاما ھاسىلىرىنى قولتۇقلىرىغا قىستۇرغان،

تىنغان رەڭگىنى قىزارتقان ھالدا پىيالە ھارۋىسىدا مۇلايىم سۇپەت بىلەن بويۇنلىرىنى جىم ئېگىپ ئولتۇرۇشىغا، قاتـ ـلىما قازى ئاخۇنۇم چۇۋۇلغان سەللىلىرىنى تۇزەپ، پەرىشان كۆڭلى بىلەن، ھەزرىتى مەزە تۆرەمگە غەزىپى كېلىپ، ئۇ ـ نىڭ لەشكەرلىرىنى تىرىپىرەن قىلغاندىن كېيىن، مەزە تۆرەمنىڭ دۇپدۇگىلەك سېمىز پالۋانلىرىدىن بولغان سامسا باتۇر، قاتلىما قازىنى يەر بىلەن يەكسان قىلىپ، ئۆزى باداشقانىنى كەڭ قۇرۇپ ئولتۇردى. ئۇلار شېكەر باغ مەھەلـ ـلىسىدىن مېھمانلار ھۇزۇرىغا يىلدا بىر قېتىم كېلىدىغان بىشەكشۇن ھاجىم، پېلەك ـ مېلەكلىرىنى تاشلاپ ئالا بە ـ قەسەم تونلىرىنى كىيىپ كەلگەن كۆكچى نوچى، شېكەر ـ شۇن خېنىم، ئاقچى بايۋەچچە، سەۋزى نازۇك كېلىنچەك، تاۋۇزجان قارىملارنى نالە ـ پەريادلىرىغا قۇلاق سالماستىن ئارقا ـ ئارقىدىن شېھىت قىلدۇرۇۋەتتى. مەرھۇم بىشەكـ ـشۇن ھاجىم، تاۋۇزجان قارىملارنىڭ قانلىرى دەريا ـ دەريا بولۇپ ئاقتى. تاۋۇزجان قارىمنىڭ مۇبارەك تەسۋىلىرى دانە ـ دانە بولۇپ داستىخان مەيدانىغا تېرىلىپ كەتتى.

بىرئازدىن كېيىن ئەھلىمەھەللە ئاخۇنلىرى بۇ شېـ ـھىتلار شەنىگە سۇرە ـ تىلاۋەتلەر بىلەن دۇئا قىلىشتى. بىراق، بۇنىڭغا ئوخشاش قان تۆكۈشكە تاقەت قىلالمىغان مەزە تۆرەمنىڭ تومۇرى ھەددىدىن زىيادە كۆپـۈپ دەرغەزەپ بىلەن:

— قان تۆكۈشكە سەۋەبچى بولغانلار داستىخان مەيدا ـ

نىغا ھازىر قىلىنىسۇن ! ــ دەپ ئەمر قىلغاندىن كېيىن، چۆمۈچ مىرشەپلىرى بىلەن ئىستىقامەت قىلىپ يۈرگەن شورپا خوجامنى چىنە كۆلچەكلىرىگە قاچىلاپ، قارىمۇچ تەسۋىلىرىنى يانجىپ، يۈزلىرىگە چېچىپ ئېلىپ كېلىشتى. شورپا خوجام ناھايىتى قورقۇپ كەتكەنلىكى ئۈچۈن كۆز- لىرىنى پارقىرىتىپ تۇرۇشىغا، بۇ ئەيىبىنىڭ چۆچۈرە بۇ- ۋىدە ئىكەنلىكى مەلۇم بولۇپ، دەرھال چۆچۈرە بۇۋىگە دورغا ماڭغۇزۇلدى.

چۆچۈرە بۇۋىم رومالىلىرىنى باشتىن - ئاخىر ساڭگى- لىتىپ، يۇمغاقسۇتتىن ئۇسما قويۇپ، چىرايىنى پۇرۇشتۇ- رۇپ، چامغۇر بوغچىلىرىنى قولتۇقىغا قىستۇرغان ھالدا، دورغىغا تۇتۇق بەرمەي ئۇ بۇلۇڭدىن، بۇ بۇلۇڭغا قېچىپ يۈرگەنلىرىدە، ھەزرىتى مەزە تۆرەمنىڭ ئاچچىقى زىيادە بولدى - دە، دەرھال قوشۇق دورغىسىغا چۆچۈرە بۇۋىمنى سوراقتا تارتىش توغرۇلۇق بۇيرۇق چۈشۈردى. چۆچۈرە بۇۋىمنىڭ تەختىراۋانى قازان شەھىرىدىكى داس بېگىمگە ئامانەت قويۇلدى.

بۇ ماجىرادىن كېيىن، يۇتازا مەخسۇم قاسقان ھۇجرى- سىدىن ئالدىراشلىق بىلەن تەرلەپ - تەپچىپ چىققان پېتى جىگەردەك سەللىلىرىنى ئوراپ، بەللىرىنى بوشراق باغلاپ، لېگەن ھارۋىسىغا ئولتۇرۇپ ماڭاي دېيىشىگە، مانتا باداڭ قاپاقلىرىنى يۇمۇپ، قورساقلىرىنى دومبايتىپ، ئاتكاچىدى- لىق بىلەن دەررۇ يۇتازا مەخسۇمنىڭ ئۈستىگە چىقىپ

ئـورۇن ئـالدى. ئۇلار بىر ـ بىرىگە ماي تارتىشىپ مەيدان تەرەپكە مېڭىشتى.

بۇ ئەھۋالدىن خەۋەر تاپقان تۇڭشىياڭ ئـامـبـىلـى لازا دارىن، شوسەي كوجاڭ، چەيزە شىجاڭ، ئاچچىقسۇ لـوزۇڭ، تۇرۇپ شاھـتىلار چىنە ـ تەخسىلـەردە ئـولـتـۇرۇپ، چـوكـا مىلتىقلىرىنى بەتلەپ، شىشە جاڭلىرىنى ئۇرۇپ جاراڭلـىـدـ. تىپ مەيدانغا يېتىپ كەلدىلەر. ھەممەيلەن دەرھال ئۆرىـتـۆپـە بولۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇشۇپ ئۇلارنى تۆرگە باشلاشتى.

بىر ئازدىن كېيىن شوسەي كوجاڭنىڭ غەزەپلىك كۆزى مانتا بەگكە چۈشۈپ قالدى. بۇلار بۇندىن بۇرۇن بىرنەچچـە قېتىم مەنسەپ ئاداۋىتىدە بولۇشقانـىدى. شـوسـەي كـوجـاڭ دەرھال پۇتلىرىنى يەرگە ئۇرۇپ لازا دارىنغا ئەرز ـ مەلـۇـ. مات قىلدىلەر. لازا دارىن مانتا بەگنى كۆرسىتىپ: «چـوكـا مىلتىق بىلەن ئۆلتۇرۇپ، ئاچچىقسۇ لوزۇڭنىڭ غەزىپىنـى كۆرسىتىپ، قورساقلىرىنى يېرىپ، ئۈچـەي ـ بـاغـرىـنـى چۈۋۈپ تاشلاپ جازا بېرىڭلار !» دەپ بـۇيـرۇق چـۈشـۈردى. تەرەپ ـ تەرەپتىن «خوش، خوش !» دېگەن تەۋەززۇ كـۆتـۈـ. رۈلۈپ، ھۆكۈم ئورۇندالدى. كېيىن بۇ پىتنە ـ ئىغۋانىـڭ سەۋەبچىسى بولغان يۇتازا مەخسۇمنى چەمبەرچاس بـاغـلاپ، تەختىدىن ئاغدۇرۇپ، شاھانە سەللىلىرىنى چۈۋۈپ تاشـلاپ، تىرىپىرەن قىلىشقا ھۆكۈم چىقىرىلدى. شۇ ئەسنادا سىـنـ. چاي سۈلھىچىلىرى بۇ ماجىرادىن ئەندىشە قىلىپ تەرەپ ـ تەرەپكە يۇگۇرمەكتە ئىدى.

بىر ئازدىن كېيىن، كۆپ ئىلتىماسلار ئارقىلىق، ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولۇ كەپكۇر دۇمباقلىرىنى چې-لىپ، چىنە پاساتلىرىنى تەييار قىلىپ، قوۋۇرغا دەررىسىد-نى ئېلىپ، بېھى تامغىسىنى بېسىپ، سەۋزە ئوقيالىرىنى بەتلەپ مەيدانغا يېتىپ كەلدى. مەيدانى داستىخانغا يىغىلغان پۈتۈن تائام ماشايىخلىرى تارقىلىپ قېچىشقا باشلىدى...

ھەممە ۋەقەدىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولۇ داستىخان سورۇنىغا ئۇلۇغۋار نەزەر تاشلاپ، ئاخىر مۇنداق مەزمۇندا ھۆكۈمنامە ئېلان قىلدى:

بىرىنچى، مانتىگۈل بېگىمنىڭ چوڭ قىزى جۇۋاۋىخان يەل باتۇرنىڭ ھەيدىشى بىلەن ئاچچىق ئۇچەي، تاتلىق ئۇ-چەي كوچىلىرى ئارقىلىق تۇرۇمتاي كۆلبېشى، كوزىچى يار بېشى بىلەن كونا داتاڭغا ھەيدەپ كىرگۈزۈلۈپ، تۆشۈك دەرۋازىسىدىن قوغلاپ چىقىرىلسۇن !

ئىككىنچى، بۇ پىتنە - ئىغۋانى تۇغدۇرۇشقا سەۋەبچى بولغان چۆچۈرە بۇۋى داستىخان مەيدانىغا چىقىشتىن قال-دۇرۇلۇپ، ئۇزىنغا ئەۋۋىلى مۇقەددەم ساپ نىيەتلىك مەز-چىزە خېنىم تەيىنلەنسۇن !

ئۈچىنچى، مەزە تۆرەمنىڭ مەنسەپلىرى بىلەن تامغى-لىرى ئېلىپ تاشلىنىپ، ھاكىملىققا توقاچ پالۋان بەلگى-لەنسۇن !

تۆتىنچى، سابىق مەزە تۆرەمنىڭ يۇملاق لەشكەرلىرد-دىن بولغان سامسا باتۇرلار تۇتۇلۇپ، كېكىردەك ۋە كاناي

تۇرمىلىرىگە قامالسۇن !

بەشىنچى، مەرھۇم تاۋۇزجان قارىم ئۇچۇن شېكەرشۇن خېنىمغا ئۆزرە قويۇلسۇن !

ئالتىنچى، كۆكچى نوچى، بىشەكشۇن ھاجىملارغا سەمەن ۋە پەيزاۋاتلاردىن ئورۇن بېرىلسۇن !

يەتتىنچى، بۇ تائامىلارنىڭ قورساق ئىچىدە گۇلدۇر ـ قاراس، تاراق ـ تۇرۇق قىلىپ مۇشتىلىشىپ ئىسيان كۆتۈرۈپ، كىشىلەرنى بىسەرەمجان قىلىدىغان ناتوغرا ئەھۋاللارنىڭ يەنە ئۆتۈلمەسلىكىگە سىنچايخان ھاجىم مەسئۇل بولسۇن !

بۇ ھۆكۈمنامىگە شاھى سۇلتان پولۇ، ئاچچىقسۇلوزۇڭ ۋە شوسەي كوجاڭلار ئىمزا قويۇپتۇ.

2

مەن ھىممەت كەمىرىنى بېلىمگە باغلاپ، تىلىمنى ئەقىل سۆزى بىلەن ياغلاپ، ھەرقايسىلىرىنىڭ بۇ چوڭ سورۇنغا كېلىپ قالدىم، بىر قاراپلا «كۇلۇۋالساق» دېگەن تەمەلىرىنىمۇ بىلىپ قالدىم. مېنى ھەرقايسىلىرى بىلىشمەيلا، بۇ چاغقىچە كۆرگەن بولساقمۇ، كۆرۈشمىگەنلىكىمىز ئۈچۈن تازا ئوبدان تونۇشمايلا، ھەرقاچان: «بۇ قېرى قانچىلىك بىر نەرسە دەپ بېرەر» دەپ، كۆزلىرىگە ئېلىشمايلا، شۇڭا تەزىم قىلساممۇ پىسەنت قىلماي چاۋاكمۇ چېلىشمايلا.

شۇنداق بولسىمۇ گەپ قىلىپ بېرەي، ئاڭلايلا، كۈلۈشمەيلا،
تالاغا چىققاندا، نۆزەمبىللا باشقىلارغا دېيىشمەيلا.
بار ئىكەنۇ، يوق ئىكەن، ئاچ ئىكەنۇ، توق ئىكەن. ئې-
يىق باقاۋۇلكەن، بۆرە هاكاۋۇركەن، تۈلكە هىيلىگەركەن،
سۇغۇر جادۇگەركەن، يولۋاس قاراقچىكەن، مۈشۈك ماراق-
چىكەن، هۆپۈپ دورغىكەن، ئاتلىرى يورغىكەن، سېغىزخان
جەدىكەن، قۇيرۇقى يەردىكەن، قۇشناچىم ئەردىكەن، نور-
مىسى سەردىكەن، هۇنەرۋەن شەهەردىكەن، ئاققۇشقاچ چې-
قىمچىكەن، سوپى تورغاي بېقىمچىكەن، سالما غېجەكچى-
كەن، پاقا دۇمباقچىكەن، ئالا قاغا ئەزانچىكەن، قارا قاغا
يالغانچىكەن.
شۇنداق كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئوچاق ئىقلىمىنىڭ قارا
قازان ۋىلايىتىدىن دىڭ قۇلاق چۆچۈرە بۇۋىم بىلەن قاس-
قانچۇقنىڭ ئوتتۇرانچى ئوغلى مانتا بېگىم سۇپرا ئوردى-
سىدا بولۇپ ئۆتكەن تويلىرىدا قارىمۇچلۇق قىيما خەلپى-

تمنىڭ گۈۋاھلىقى بىلەن ئەھدە نىكاھ قىلىشقان بولىسـ-
مۇ، بىر - بىرىدىن ئىپىلىلىك تالىشىپ، غىزا ئىقلىمى-
نىڭ يۇرت كاتتىلىرىنى تەكلىپ قىلىپ، دەۋا ئېيتىپ
بىر تەرەپ بولۇپ كېتىشمەك بولۇشتى.
پاختەكلىدىن سەۋزە بۇرۇت پولۇ مەخسۇم، قاقۇللىدىن
چامغۇر سۆڭەك ئاقشاق باخشى، ئوپالدىن گۈلە گۈللۈك
ئۇماچ دورغا، ئاققاشتىن موندەك ساقال يوبدان ئەلەم، يا-
مانياردىن توڭكاي چىش ياما سوپى، چويلا مەھەللىسىدىن
سۆرەپ سالا لەڭمەنچوك بىلەن پالكۆز تەڭمەنگول، جۇمبىلە
كوچىسىدىن يوغان سەللە يۇتازا ھاجىم بىلەن ئەمەلدارلار
تائىپىسىدىن لازا سوجاڭ، ئاچچىقسۇ كوجاڭ، بەسەي جۇ-
رىن، جاڭيۇ جۇيجاڭ، باغ ئايمىقىنىڭ مېۋىلەر تەبىقىسىدىن
ئانار چوڭ، ئەنجۇر باي، ئامۇت يۈزبېشى، ئالمىخان سەتەڭ
قاتارلىقلار نەق مەيدانغا ھازىر بولۇشتى. ۋاكالەتچى سا-
ھىبخانلىقتا تەييارلەنگەن داستىخان ئايىم مېھمانلار بىلەن
كۆرۈشۈشكە ئالدىراۋاتقاندا، مىسكەرچى شەيخ ئاخۇنۇمنىڭ
بېقمۇالدى ئوغلى سېرىق چىراي چىلاپچا شالدام بىلەن
تۇچ مەخسۇمنىڭ ئامراق ئوغلى ئاپتۇۋا مەخسۇمزادە قىز
بالىنىڭ نازۇك بويىندەك ئۇزۇن بويۇنلىرىنى غازدەك سو-
زۇپ، نازاكەت ۋە تەۋەززۇ بىلەن ئايلىنىپ بارلىق مېھ-
مانلار بىلەن بىرمۇبىر كۆرۈشۈپ چىقىپ كېتىشتى. مېھ-
مانخانا مەملىكىتىنىڭ تۆر شەھىرىدىكى قوزۇق تەختىدە
ئولتۇرۇشلۇق، ياش تورۇپلا تۇل قالغان لۆڭگىخان ھاجىم

ھەرەمدىن كەلگۈچە پالەچ كېسىلىگە مۇپتىلا بولۇپ قې-
لىپ، يول مېڭىشتىن قالغان بولسىمۇ، كەلگەن مېھمانلار-
نىڭ ھۆرمىتى ئۈچۈن مۇدۇرۇپ - سۇرۇلۇپ، چىلاپچا
شالدام ۋە ئاپتۇۋا مەخسۇمغا ئەگىشىپ، مېھمانلارنىڭ تە-
ۋەررۈك قوللىرىنى يۈزلىرىگە سۈرتۈپ تاۋاپ قىلىپ چې-
قىپ كەتتى. شۇ زامان داستىخان ئايىممۇ ئۆز نۆۋىتىنى
قولدىن بەرمەي مېھمانخانىغا ئۆزىنى ئاتتى.

پەتنۇس تەختىدە ئولتۇرۇپ گېزەك كېنىزەكلىرىنىڭ
ھەمراھلىقىدا سۆلەت بىلەن يېتىپ كەلگەن مەزەگۈل خې-
نىم تونۇر ئىقلىمىدىن بولغان قاتلىما قازى ئاخۇنۇم
ھەمراھلىقىدا شىرمان شاھزادە، توقاچ بايۋەچچە، سامسى-
گۈل ۋە گۆشگىردە باتۇرلارنى يېتىلىشىپ «پوش - پوش،
مەرھەمەت، قېنى - قېنى» تەكەللۇپلىرى ئارا سۆلەت ۋە
نازاكەت بىلەن داستىخان تۆرىدىن ئورۇن ئالدى. ئۆز ئەدەپ
- ئىناۋەتلىرىنى ساقلىماي ساڭزا - سامبۇسا گېزەك كې-
نىزەكلەر بىلەن ئاپاق - چاپاق بولۇشۇپ، تونۇش، ناتونۇش
مېھمانلارنىڭ قوللىرىغا ئېسىلىۋاتقان ئەركە نايناق گۆش-
گىردە باتۇر بىلەن سامسىگۈلنىڭ شوخلۇقىدىن رەنجىگەن
قاتلىما قازى ئاخۇنۇم شۇنداق ئاچچىقلاندىكى، قەۋەت -
قەۋەت يۆگەلگەن سەللىلىرى چۇۋۇلۇپ، سېمىز يۈزلىرىدىن
ياغلىرى تەپچىپ كەتتى.

دەل شۇ پەيتتە ھويلىدا ئالتۇن تونلۇق تۆچ مەۋلۇد-
نىڭ باش مۇرىت ھەزرىتى ساماۋار ئىشان ئەتراپىغا چەي-

نەك هاپىزلىرىنى ۋە پىيالە مۇرىتلىرىنى يىغىپ هالقا قۇرۇپ زىكرى - سۆھبەت باشلىۋەتكەنىدى. ئۇلارمۇ تەكلىپ بىلەن جەرلىرىنى توختىتىپ مېھمانخانا پەگاھىدىكى شىرە ئۇستىدىن ئورۇن ئېلىشتى. داستىخان ئۈستىدە مەزەخان تۆرەمنى تاۋاپ قىلىشىپ تۇرۇشقانلارنىڭ تەكلىپى بىلەن شاما گۇللىرىنى چېكىسىگە قىستۇرغان سىنچاي خېنىم تارتىنچاقلىقىدىن رەڭگى قىزارغان پېتى مېھمانلارنىڭ ھەممىسى بىلەن لەۋ يېقىشىپ كۆرۈشتى. لەۋ يېقىپ كۆرۈشۈش شېرىنلىكىدىن ھەممەيلەن مەستۇمۇستەغراق بولۇشتى بولغاي، سورۇننى بىردەملىك سۈرلۈك جىمجىتلىق قاپلىدى. شۇ پەيتتە شېكەر باغ مەھەللىسىدىن دۇپدۇگلەك بېشەكشۇن ھاجىم بىلەن يېشىل تونلۇق كۆكچى نوچى، سەۋزە نازۇك قارىقاش خېنىم بىلەن بەقەسەم نىمچە كىيگەن شېكەرشۇن ئاغىچا، ئاقچى بايۋەچچە بىلەن ئاچچىقى يامان چاچۇرۇك نوچىلار ھەيۋەت بىلەن كىرىپ كېلىشتى. بۇلارنىڭ ئۆزىدىن بالدۇر كېلىۋاتقانلىقىنى كۆرگەن تاۋۇز قارىمنىڭ ئاچچىقى شۇنداق كەلدىكى، غەزىپىگە پايلىماي پىچاق تېگە - تەگمەيلا قارنى يېرىلىپ كەتتى. باغرى يۇمشاق بېشەكشۇن ھاجىمنىڭ شېھىتلىك مۇقامىغا يەتكەن تاۋۇز قارىمغا شۇنچىلىك ئىچى ئاغرىدىكى، كۆز ياشلىرى دەريا - دەريا بولۇپ ئاقتى. تاۋۇز قارىمنىڭ قىپقىزىل قانلىرى داستىخاننى بويىۋەتتى، مۇبارەك تەسۋىلىرى دانە - دانە بولۇپ چېچىلىپ كەتتى. بۇ ئالامەتنى كۆرۈشكە

كىچىكىپرەك كەلگەن شورپا مەخسۇمنىڭ قورقۇپ كەتكەن-لىكىدىن كۆزلىرى ھەيرانلىقتىن پارقىراپ كەتتى. سىنچاي خىنىم پىيالە بەتىنكىلىرىنى جىرىڭشىتىپ، چىكىسىگە قىسىۋالغان شاما گۇللىرىنىڭ چۇشۇپ قالغانلىقىنىمۇ قا-رىماي پەتنۇس خادىكلىرىغا ئۇلتۇرۇپ، ساماۋار ئىشان بى-لەن چەينەك ھاپىزلىرىغا دادخورلۇق ئىيتىش ئۇچۇن بەدەر قاچتى. بۇ ئاردا ماجىرانى سوروۇن بىلەن تەمىنلىگەن چۆچۇرە بۇۋىمنى شۇ گۇناھى ئۇچۇن جاۋاب بېرىشكە چا-قىرىش ئۇچۇن چۆمۈچ يۇزبېشى بىلەن قوشۇق ئونبېشى ماڭدۇرۇلدى. گۇناھىدىن قورقۇپ كېتىپ پىننە - يۇمغاق-سۇتنىڭ ئاستىغا يوشۇرۇنۇۋالغان چۆچۇرە بۇۋىم ئاخىر چۆمۈچ يۇزبېشىدىن قېچىپ قۇتۇلغان بولسىمۇ، قوشۇق ئونبېشىغا تۇتۇلۇپ قالدى. چۆچۇرە بۇۋىم يەنە قېچىپ كەتمىسۇن ئۇچۇن، يۇندىپۇرۇش تۇتقاۋۇلنىڭ تۇنىكە ھوي-لىسىغا قاماپ قويۇلدى. ئۇزۇندىن بۇيان تاپاۋەت كويىدا قازىلىقنى تەمە قىلىپ يۈرگەن يۇتازا مەخسۇم مانتا بې-گىمنىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ، مۇۋەققەت قازى بولىمەن دەپ، ئۆز - ئۆزىنى تەيىنلەپ كېرىلگىنىچە تەلەڭگە تېيىغا مىنىپ سورۇنغا يېتىپ كەلدى. ئەزەلدىن يۇتازا مەخسۇم بەگلىكىمنى تارتىۋالمىغىيدى، دېگەن ئەندىشە بىلەن ئو-رۇقلاپ، تېرىسى نېپىزلەپ، يۇتازا مەخسۇمنى ئاستىرتىن كۆزىتىپ يۈرگەن گۇمانخور مانتا بېگىم يوشۇرۇنۇپ تۇرغان قاسقان ھۇجرىسىدىن تەخسە كەشىنى چالا سېپىپ، ھور

پەرەنجىسىنى يېپىنغىنىچە سورۇنغا كىرىپلا غەزەپتىن يىر-
-رىلىپ كەتتى. بۇ ماجىرانى تۇگىتەلمەي تۇرغاندا تۆپە-
تۆپىلەپ ماجىرا قايناپ كېتىپ سورۇن ئەھلىنىڭ ھەممى-
-سىنى ساراسىمىگە سالدى. يەنىمۇ يوغانراق ئىش چىقىپ
قېلىشىدىن ئەندىشىگە چۈشكەن داستىخان ئايىمىنىڭ يۇرت
ئامىبىلى توكا لويى بىلەن ئاقساق شويىغا قىلغان ئەرزى
بىلەن، لازا سوجاڭ، ئاچچىقسۇ كوجاڭ، شوسەي لەنجاڭ،
شەنسەي پەيجاڭلار چوكا مىلتىقلىرىنى بەتلىشىپ ماجىرا
مەيدانىدا ھازىر بولۇشتى. سورۇن ئەھلى قورقۇنچىدىن ئۆ-
رىتۆپە بولۇشۇپ ئورۇنلىرىدىن تۇرۇپ كېتىشتى. خۇشا-
مەتكە پۇرسەت تاپقانلار بولسا، تەمەلىك تەزىملىرى بىلەن
بۇ ئەمەلدارلارغا داستىخان تۆرىدىن ئورۇن كۆرسەتتى. لازا
سوجاڭ بىلەن ئاچچىقسۇ كوجاڭ، شوسەي لەنجاڭ بىلەن
شەنسەي پەيجاڭلار دەرھال سوراققا تۇتۇش قىلدى. ئالدى
بىلەن مانتا بېگىم قايناپ تۇرۇپ يۇتازا مەخسۇم ئۇستىدىن
شىكايەت باشلىۋىدى، يۇتازا مەخسۇممۇ بوش كەلمەي،
قاقشاپ تۇرۇپ ئۇنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ شىكايەت قىلىپ
كەتتى.

ئەمەل-مەنسەپ، ھوقۇق-نەپ تالىشىپ بىر-
بىرىنىڭ ئۇستىدىن خىجىل بولماي، يالغان-ياۋىداق
شىكايەت باشلاپ سوراق تەرتىپىنى بۇزغان مانتا بېگىم بى-
لەن يۇتازا مەخسۇمغا مۇنداق جازا ھۆكۈم قىلىندى:

بىر-بىرىنىڭ ئۇستىدىن يالغان-ياۋىداق شىكايەت

قىلىپ، سوت تەرتىپى ۋە سورۇن ئىنتىزامىنى بۇزغان مانتا بېگىم بىلەن يۇتازا مەخسۇمنىڭ قارنى يېرىلىپ، سەللىلىرى چۇۋۇۋېتىلسۇن. بۇ جازانى شوسەي لەنجاڭ نەق مەيداندا ئىجرا قىلسۇن.

ھۆكۈم ئىجرا قىلىنىشى بىلەن پۈتۈن مەيداننى ۋەھ- مە قاپلىدى. سىنچاي خېنىممۇ دەرھال سۇلھى يورغىسىنى سورۇندا چاپتۇرۇشقا باشلىدى. شۇ ئەسنادا بۇ دەۋا بىلەن ماجىرانىڭ ئۇزۇل - كېسىل بىر تەرەپ قىلىنمىغانلىقىدىن خەۋەر تاپقان ھەزرىتى شاھى سۇلتان پولۇ غەزەپتىن يۈزى- دىن مېيى تەپچىپ تىترەپ تۇرغان ھالدا نەغمە - ناۋالى- رىنى ياڭرىتىپ، لېگەن تەختىراۋاندا ئولتۇرۇپ، قوۋۇرغا تاجىنى كىيىپ، بېھى تامغىلىرىنى كۆتۈرۈپ سورۇنغا يې- تىپ كەلدى. ئومۇمىي ئەھۋالدىن بىر قۇر خەۋەر تاپقاندىن كېيىن داستىخان مەيدانىدىكى شاھانە ئورۇننى ئۆزى ئىگە- لەپ مۇنداق بىر قەتئىي ھۆكۈم چىقاردى:

بىرىنچى، مانتا بېگىمنىڭ خوتۇنى چۆچۈرە بۇۋۇم جۇۋاۋىگۈلدىن ئېرىنى كۈنلەپ ماجىرا پەيدا قىلغانلىقى ئۈچۈن ئۇگرە ئارغامچىسىدا چەمبەرچاس باغلىنىپ، ئوتتۇز ئىككى چىشلىق جادىدا توغرىلىپ، يۇتقۇنچاق دەرۋازىسىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، كاناي، قىزىل ئۆڭگەچ مەھەللىسى ئارقىلىق ئاشقازان زىندانىدا مەلھەم قىلىنسۇن. ئاچچىق ئۈچەي يو- لى، تاتلىق ئۈچەي كوچىسىدا سازايى قىلىنىپ، سۆيۈقى سۆيدۈك دەرۋازىسىدىن، قويۇقى كۆيتۈك دەرۋازىسىدىن

سۇرگۈن قىلىنىسۇن. مەرھۇم مانتا بېگىمنىڭ بەگلىك ئەمىلى غىزا ئەھلى يىغىلىپ بەگ سايلىۋالغۇچە، مەزكۇر مەزەگۇل تۆرەمگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلسۇن. بۇ پەرمان توقاچقا تۈكچە تامغا بېسىلغان مەخسۇس نامە بىلەن ئەھلى غىزاغا جاكار قىلىنىسۇن.

ئىككىنچى، مەزكۇر ماجىرا توختىتىلىپ بىر تەرەپ قىلىش ئىشى ئاخىرلاشقۇچە ماجىرانىڭ غوۋغا بىلەن تىل بىرىكتۇرۇپ سوراق ۋە سوت ئىشلىرىغا يۈتلىكاشاڭ بولۇشىدىن ساقلىنىش ئۈچۈن بىشەكشۇن ھاجىمغا قوغاندىن، ئاقچى بايۋەچچىگە ئاقتامدىن، كۆكچى نوچىغا كۆكچىمدىن، قارا كۆسەي بايغا ئىشلەمچىدىن، شىكەرشۇن خېنىمغا شىكەر باغ بىلەن قاقۇللىدىن، ئاچچىقى چۇس ئاق ناۋاتقا كاندىرىدىن، سەۋزە نازۇك ئايىمغا سۇللۇغدىن، چاچۇرۇككە ئۈجمىلىكتىن، چىلگە گۈل يۇملاققا سەمەندىن، چارقۇغۇنغا مورتۇمدىن، مەرھۇم تاۋۇز قارىمنىڭ ئۇرۇق، ئايماقلىرىغا پاختەكلىدىن، قۇنا دارازىغا مۇشتىن، قارىقاش چوكانغا يېگىئېرىق بىلەن چېچەكلىكتىن، ئانار مارجانچى بىلەن ئەنجۇر ھەسەلچىگە بەشكىرەمدىن، ئۈزۈم سوپىغا سايۋاغدىن، چىلان قىزىلمۇشقا بويىلا بىلەن قاغىلىقتىن، ياڭاق بىلەن بادامغا زەمىندىن، ئامۇت كۆك تۇمشۇققا يېڭى ئۆستەڭدىن، ئاغچا ياغلىق سوقا جانانى خېنىملار بىلەن خۇۋەينى بوگبوگغا تاشمىلىقتىن ئورۇن بېرىلىپ، دەرھال بەلگىلەنگەن ئورۇنغا تاپشۇرۇلسۇن.

ئۇچىنچى، نەشە ئوغا، تاماكا غوۋغانىڭ قەغەز ـ سە-
رەڭگە ئوت قويۇۋېلىرىنى ئەگەشتۇرۇپ كىرىپ، داستىخان
مەيدانىدا ئوت يېقىپ، بۇس چىقىرىپ ئىس ـ تۈتەك تار-
قىتىشى قەتئىي چەكلەنسۇن.

تۆتىنچى، ئەھلى سورۇن ئالدىدا ئەيمەنمەستىن تىغ
كۆتۈرۈپ تاۋۇزقارىم قاتارلىقلارنى شىپھەت قىلغان پىچاق
قاتىل ئاسما يامۇلىنىڭ غىلاپ زىنىدانىغا بىشىنى يەرگە، پۇ-
تىنى ئاسمانغا قارىتىپ ئېسىپ قويۇلسۇن.

بۇ ھۆكۈم ھازىردىن باشلاپ كۈچكە ئىگە، دەرھال
ئىجرا قىلىنسۇن.

ھۆكۈم چىقارغۇچى: شاھى سۇلتان پولۇ.

تارىخىي بىر مىڭ، تەخىيى تۆت يۈز ھىجرىيە جاما-
دىيەلئاخىرنىڭ ئۈچ يۈز ئاتمىش يەتتىنچى ـــ كۈنى.

Document generated by Anna’s Archive around 2023-2024 as part of the DuXiu collection (https://annas-blog.org/duxiu-exclusive.html).

Images have been losslessly embedded. Information about the original file can be found in PDF attachments. Some stats (more in the PDF attachments):
{
"filename": "NDAyMDk4NDIuemlw",
"filename_decoded": "40209842.zip",
"filesize": 16533360,
"md5": "bf473ef8374eabe811a80d09c64366d2",
"header_md5": "1df1d84f3fa03bb86813f7d7fbe6aab8",
"sha1": "0b4b7f24a6bf8fffbd4d72091d922d25b8d6d140",
"sha256": "b4992d34e0b1597ff8cc76d06c8319e5dc50bbf36cf9f6686897612687948226",
"crc32": 834575680,
"zip_password": "",
"uncompressed_size": 16653849,
"pdg_dir_name": "\u2564\u2559\u2502\u00f1\u2569\u2592\u255d\u03a3\u2561\u2500\u2563\u00b7\u2550\u2321\u256c\u00bc\u256c\u00df\u2562\u221a\u256c\u2500_40209842",
"pdg_main_pages_found": 69,
"pdg_main_pages_max": 69,
"total_pages": 77,
"total_pixels": 312472461,
"pdf_generation_missing_pages": false
}